

2020

**PERŁY
BIAŁOSTOCKIEGO
OBSZARU
FUNKCJONALNEGO**

BIAŁYSTOK 2020



Funded by
the European Union



**PL-BY-UA
2014-2020**

Perły Białostockiego Obszaru Funkcjonalnego to oferta kluczowego produktu turystycznego dla Białostockiego Obszaru Funkcjonalnego, do którego zalicza się Miasto Białystok oraz gminy: Choroszcz, Czarna Białostocka, Dobrzyniewo Duże, Juchnowiec Kościelny, Łapy, Supraśl, Turośń Kościelna, Wasilków, Zabłudów.

Niniejsza publikacja powstała przy wsparciu finansowym Unii Europejskiej w ramach Programu Współpracy Transgranicznej Polska-Białoruś-Ukraina 2014-2020. Za treść tej publikacji wyłączną odpowiedzialność ponosi Stowarzyszenie Białostockiego Obszaru Funkcjonalnego i w żadnym wypadku nie może być traktowana jako odzwierciedlenie stanowiska Unii Europejskiej, Instytucji Zarządzającej ani Wspólnego Sekretariatu Technicznego Programu Współpracy Transgranicznej Polska-Białoruś-Ukraina 2014-2020

Ekspertyza została przygotowana na zlecenie Stowarzyszenia Białostocki Obszar Funkcjonalny.

Opracowanie ekspertyzy
dr inż. Romuald Ziółkowski

Spis treści

Wprowadzenie	3
Kluczowe produkty turystyczne Białostockiego Obszaru Funkcjonalnego	4
<i>Zagadnienie produktu turystycznego</i>	4
<i>Miasto Białystok</i>	5
<i>Gmina Choroszcz</i>	7
<i>Gmina Czarna Białostocka</i>	9
<i>Gmina Dobrzyniewo Duże</i>	11
<i>Gmina Juchnowiec Kościelny</i>	13
<i>Gmina Łapy</i>	14
<i>Gmina Supraśl</i>	16
<i>Gmina Turość Kościelna</i>	19
<i>Gmina Wasilków</i>	21
<i>Gmina Zabłudów</i>	23
Produkt wizerunkowy	25
<i>Założenia</i>	25
<i>Nazwa produktu wizerunkowego</i>	27
<i>Opis kluczowych produktów turystycznych</i>	28
<i>Komercjalizacja produktu</i>	42
Podsumowanie	47

Wprowadzenie

Turystyka jest nieustająco ważną sferą aktywności gospodarczej, a jednocześnie przestrzenią działalności społecznej. Aktywność turystyczna stanowi jeden z mierników poziomu życia mieszkańców i wskaźników rozwoju cywilizacyjnego społeczeństw¹. Rozwój turystyki jest więc impulsem dynamizującym rozwój społeczno-gospodarczy regionu. Jednocześnie na gospodarkę turystyczną w regionie duży wpływ ma globalny charakter popytu turystycznego. Wobec czego można stwierdzić, że wszystkie regiony turystyczne, niezależnie od ich lokalizacji, funkcjonują obecnie na rynku światowym².

Znaczenie gospodarcze turystyki przejawia się w jej zdolności do generowania nowych miejsc pracy, podnoszenia jakości życia lokalnych społeczności, a także podwyższania konkurencyjności regionów. Równocześnie turystyka przyczynia się do odkrywania najcenniejszych zasobów kulturowych i środowiskowych, których eksponowanie poprawia wewnętrzny i zewnętrzny wizerunek regionów oraz poszczególnych miejscowości. Przy zachowaniu odpowiedniego podejścia, rozwój funkcji turystycznej realizowany w oparciu o najważniejsze atuty przyrodnicze i kulturowe lokalnych społeczności sprzyja utrzymaniu tradycyjnych wartości i zrównoważonemu rozwojowi³.

Województwo podlaskie posiada duży potencjał do kreowania unikatowych i konkurencyjnych produktów turystycznych. Głównym elementem tej konkurencyjności może być wysoka różnorodność biologiczna. Z drugiej strony obszar ten cechuje się dużą różnorodnością kulturową, która znajduje odbicie w działalności ośrodków kultury, sztuki i wytwórczości ludowej. Mieszkają tu wyznawcy różnych religii i przedstawiciele wielu nacji, tworząc tym samym niepowtarzalny klimat województwa. Bogate walory przyrodnicze i kulturowe obszaru, w połączeniu z najlepiej zachowanym w kraju tradycyjnym wiejskim krajobrazie kulturowym, pozwalają kreować jego pozytywny wizerunek na rynku międzynarodowym⁴.

Mieszkańcami województwa podlaskiego oprócz Polaków są także Białorusini, Litwini, Ukraińcy, Rosjanie. Przedstawicielami różnych wyznań: katolicy, prawosławni, staroobrzędowcy oraz wyznawcy judaizmu i islamu żyją obok siebie, dając przykłady tolerancji i międzykulturowej współpracy. Sam Białystok, aż do II wojny światowej, był mozaiką kultur. W mieście i regionie, oprócz Polaków, zamieszkiwali Żydzi, Rosjanie, Litwini, Białorusini, Ukraińcy, Tatarzy, Niemcy, Romowie oraz Macedończycy. Każda nacja wzbogacała lokalną kuchnię o swoje przysmaki tworząc niepowtarzalny smak tutejszej kuchni⁵.

Nie tylko kulturowe, ale również przyrodnicze uwarunkowania Białegostoku i okolic, czynią z tego obszaru soczewkę skupiającą różnorodność całego województwa. Rzeka Narew, przepływająca przez Białostocki Obszar Funkcjonalny (BOF), nazywana jest często polską Amazonką. Wynika to z faktu, że posiada ona unikalny w skali światowej system koryt – tzw. anastomozujący (dobrze widoczny szczególnie w okolicach gmin Choroszcz i Łapy, ale także gmin Turośń Kościelna czy Juchnowiec Kościelny). Znaczna część tego obszaru porośnięta jest lasami Puszczy Knyszyńskiej, której masztowe sosny wykorzystywane były do budowy okrętów już w XIV w. Lasy, porastające tereny między innymi Supraśla, Czarnej Białostockiej, Dobrzyniewa Dużego, Wasilkowa czy Zabłudowa, to obszar doceniany przez coraz większą

¹ J. Lichacy, J. Cwajna, Potencjał przyrodniczy i kulturowy podstawą rozwoju turystyki Pomorza [w:] M. Jalinik, S. Bakier (red.) Obszary przyrodniczo cenne w rozwoju turystyki, Oficyna wydawnicza politechniki Białostockiej, Białystok 2020.

² A. Cudowska-Sojko, Rola turystyki w rozwoju regionu. Aspekt teoretyczny, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Ekonomiczne Problemy Usług Nr 79, Szczecin 2011.

³ J. Sikora, Społeczno-ekonomiczne uwarunkowania postaw przedsiębiorczych mieszkańców wsi w Polsce, [w:] U. Swadźba, B. Pactwa, M. Żak (red.), Praca-Więź-Integracja. Praca, przedsiębiorczość, gospodarka oparta na wiedzy, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2015.

⁴ A. Kowalewska i inni, Analiza kluczowych sektorów województwa podlaskiego. Sektor turystyki- analiza uczestników ruchu turystycznego, Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku, Białystok 2010.

⁵ Informator turystyczny województwa podlaskiego, Białystok 2011.

liczbę turystów, także zagranicznych, ceniących wielką różnorodność jej polodowcowych krajobrazów, pagórki, parowy, niezliczone rzeczki, strumyki i źródelka.

Zrównoważony rozwój Białostockiego Obszaru Funkcjonalnego odbywa się w różnych sferach, pokazując ich wpływ na możliwości rozwojowe całego obszaru. Dotychczasowe doświadczenie – we wdrażaniu Strategii BOF⁶, realizacji partnerskich i zintegrowanych projektów podnoszących jakość życia mieszkańców, w tworzeniu nowych sieci współpracy – pozwoliło wyodrębnić trzy obszary, które w szczególności potrzebują współpracy gmin BOF w zakresie rozwiązywania problemów, przekraczających terytorium podstawowej jednostki samorządu terytorialnego. Jednym z nich jest gospodarka i turystyka.

Celem niniejszego opracowania jest przygotowanie oferty kluczowego produktu turystycznego dla Białostockiego Obszaru Funkcjonalnego. W jego skład wchodzi Miasto Białystok oraz gminy: Choroszcz, Czarna Białostocka, Dobrzyniewo Duże, Juchnowiec Kościelny, Łapy, Supraśl, Turośń Kościelna, Wasilków, Zabłudów.

Kluczowe produkty turystyczne Białostockiego Obszaru Funkcjonalnego

Zagadnienie produktu turystycznego

Produkt turystyczny to cały zestaw dóbr i usług (obok walorów turystycznych) umożliwiających turystyce przybycie do miejsca występowania atrakcji turystycznych, pobyt i ich konsumpcję. Produkt turystyczny może obejmować miejsce (obszar recepcji turystycznej), usługę (pojedynczą lub pakiet turystyczny składający się z kilku usług) i pewne produkty materialne. Należy również zwrócić uwagę, iż produkt turystyczny w miejscu recepcji obejmuje wszystkie atrakcje, świadczenia i usługi użytkowane bądź odwiedzane podczas przebywania w miejscu recepcji. Obejmuje także wszystko, czego doświadcza odwiedzający⁷.

Produkt turystyczny można rozpatrywać albo z punktu widzenia konsumenta (turysty), albo z punktu widzenia producenta, który go buduje i potem sprzedaje. Z punktu widzenia konsumenta produkt jest kombinacją oferowanych mu korzyści (produktu podstawowego) oraz towarzyszących im składnikom (produktu rzeczywistego). Produkt podstawowy nie jest przedmiotem sprzedaży w rozumieniu zakupu konkretnych usług. Wynika to z natury korzyści postrzeganych przez klienta, które trudno wycenić, gdyż mają charakter niematerialny (mogą to być: doświadczenie, przeżycie czegoś nowego, odpoczynek, cisza, zabawa, przygoda). Jednak, aby te korzyści otrzymać, klient musi dokonać zakupu konkretnych usług, m.in.: transportu, noclegów, wyżywienia, biletów wstępu, usług przewodnika (czyli składników produktu rzeczywistego). Z punktu widzenia producenta produkt oznacza dostarczenie turystom odpowiednich korzyści podstawowych. Tak więc producent oferuje główny pożytek dla klienta (doznanie wrażeń, zdobycie nowej wiedzy, poznanie czegoś nowego, zdobycie nowych umiejętności itp.), który z tego względu decyduje się dokonać zakupu⁸.

W przypadku turystyki przyrodniczej główną korzyścią (produkt podstawowy) może być doznanie bliskości kontaktu z przyrodą, szczególnie ze zwierzętami, nawet jeśli jest to „bliskość przez lornetkę”.

⁶ Strategia Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych Białostockiego Obszaru Funkcjonalnego na lata 2014-2020 (wersja6), Białostocki Obszar Funkcjonalny, Białystok 2020, s. 390.

⁷ A. Panasiuk (red.), Marketing usług turystycznych, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005, s. 74.

⁸ J. Kamieniecka, J. Majewski, Proekologiczny produkt turystyczny (tryb dostępu: www.natura2000.org.pl 29.08.2020).

W przypadku turystyki kulturowej są to: poznanie historii obiektów i ludzi w nich żyjących, zapoznanie się z tradycyjną architekturą, poznanie lokalnych zwyczajów, uczestnictwo w regionalnych obrzędach. Produkt rzeczywisty to odpowiednie usługi, takie jak: zakwaterowanie, wypożyczenie sprzętu (łodzi, roweru, lornetki), usługa przewodnika, wyżywienie, sprzedaż pamiątek. Niektórzy oferują dodatkowe usługi, nie związane z bezpośrednio zaspokajaną potrzebą (czyli oferują produkt wzbogacony), które podwyższają atrakcyjność pobytu. Może to być przejażdżka bryczką, zorganizowanie ogniska, lot balonem nad zwiedzaną okolicą.

W przypadku województwa podlaskiego największy potencjał mają formy turystyki bazujące na walorach środowiska przyrodniczego i kulturowego, wśród których wymienia się⁹:

- aktywną turystykę rowerową i kajakową;
- turystykę kulturową;
- turystykę pielgrzymkową.

Ponadto, jak wynika ze strategii rozwoju województwa podlaskiego przyjętej do roku 2030¹⁰, wspieranie rozwoju turystyki będzie bazowało na walorach przyrodniczych i dziedzictwie kulturowym. To z kolei wskazuje obszary, w których należy poszukiwać, budować i rozwijać produkty turystyczne BOF – walory kulturowe, walory religijne i aktywny wypoczynek. Spośród nich należy wyłonić kluczowe produkty turystyczne w celu zbudowania produktu wizerunkowego dla całego obszaru.

O atrakcyjności turystycznej BOF decydują: Puszcza Knyszyńska, malownicze meandry Narwi objęte ochroną Narwiańskiego Parku Narodowego i nieskażone środowisko. Z kolei szczytące się wielowiekową tradycją i unikalnymi zabytkami miasteczka doskonale uzupełniają przyrodnicze walory tego obszaru. Na tych terenach współegzystowały różne narodowości, które pozostawiły po sobie bogatą spuściznę, także kulinarną¹¹. Należy zauważyć, że duży potencjał kulturowy Białostockiego Obszaru Funkcjonalnego został wskazany jako mocna strona w opracowanej Strategii¹². Stwierdzono w niej, że bogactwo historycznego dziedzictwa oraz duża liczba imprez prezentujących wielokulturowość są podstawą do rozwoju turystyki kulturowej.

Miasto Białystok

Białystok to centrum administracyjne i kulturalne województwa podlaskiego. Jednocześnie jest miastem, które od zawsze było miejscem międzykulturowego dialogu. W Białymstoku narodziło się esperanto, tutaj współistnieją liczne nacje i religie, działają liczne galerie sztuki, muzea i inne obiekty kultury i sztuki z najbardziej znaną w regionie Operą i Filharmonią Podlaską – Europejskim Centrum Sztuki, która w 2014 roku znalazła się w gronie 10 najlepszych polskich produktów turystycznych zdobywając Certyfikat Polskiej Organizacji Turystycznej. Miasto posiada liczne i znane zabytki kulturowe (w szczególności związane z rodem Branickich) oraz religijne, a także stanowi znakomite miejsce do aktywnego wypoczynku wykorzystując nie tylko bardzo dobrze rozwiniętą sieć ścieżek rowerowych, ale także liczne szlaki turystyczne.

Najciekawsze walory i atrakcje turystyczne Białegostoku przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Wybrane walory i atrakcje turystyczne miasta Białystok

⁹ Strategia rozwoju województwa podlaskiego do roku 2020, Urząd Marszałkowski Województwa Podlaskiego, Białystok 2013, s. 20

¹⁰ Strategia Rozwoju Województwa Podlaskiego 2030, Departament rozwoju Regionalnego UMWP, Białystok 2020, s. 26.

¹¹ Atrakcje Powiatu Białostockiego, Starostwo Powiatowe w Białymstoku, plik elektroniczny, tryb dostępu: <http://st.bialystok.wrotapodlasia.pl/pl/turystyka/aktualnosci-turystyka.html> [20.08.2020r.]

¹² Strategia Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych Białostockiego Obszaru Funkcjonalnego na lata 2014-2020 (wersja6), Białostocki Obszar Funkcjonalny, Białystok 2020, s. 153.

Lp.	Charakter waloru		
	kulturowy	religijny	aktywny wypoczynek
1.	Zespół pałacowo-parkowy Branickich	Bazylika Archikatedralna Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny	Szlak rodu Branickich
2.	Pałacyk gościnny Branickich	Cerkiew św. Mikołaja	Szlak architektury drewnianej
3.	Pałac Lubomirskich	Kościół św. Wojciecha	Szlak białostockich fabrykantów
4.	Pałac Hasbacha	Bazylika św. Rocha	Szlak esperanto i wielu kultur
5.	Pałac Nowika	Cerkiew św. Ducha	Szlak Bojar
6.	Pałac Tryllingów	Cerkiew Hagia Sophia	Szlak białostockich świątyń
7.	Pałac Krusensternów	Synagoga Piaszkower	Szlak nowożytnych świątyń prawosławnych
8.	Zabytkowe kamienice (Austeria, Cytrona, Moesa, Malinowskiego i inne)	Synagoga Cytronów	Szlak białostockich murali
9.	Willa fabrykanta Steina	Dom Modlitw muzułmanów	Wschodni Szlak Rowerowy Green Velo
10.	Domek Napoleona	-	-

Źródło: opracowanie własne.

Kluczowym produktem turystycznym miasta Białystok jest zespół pałacowo-parkowy Branickich (ryc. 1). To jeden z najciekawszych zabytków Białegostoku, a jednocześnie jedna z najlepiej zachowanych rezydencji magnackich epoki saskiej na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej. Obecny kształt pochodzi z czasów Jana Klemensa Branickiego i odzwierciedla ambicje królewskie hetmana. Właściwie swój obecny kształt pałac zawdzięcza dwóm pokoleniom Branickich. Przebudowę pod nadzorem holenderskiego mistrza Tylmana z Gameren rozpoczął Mikołaj, a zakończył w I połowie XVIII w. jego syn – Jan Klemens. On też zatrudnił wybitnych architektów baroku: Jana Zygmunta Deybla, Jakuba Fontanę i Jana Henryka Klemma, by na fundamentach XVI-wiecznego zamku powstała rezydencja magnacka nawiązująca swoim wyglądem do barokowych pałaców królów francuskich, stąd jego nazwy: „Wersal Polski”, „Wersal Podlaski”, „Wersal Północy”. Najbardziej eleganckie komnaty pałacu nazywano królewskimi. W pałacu istniał pokój „chiński”, „złoty”, biblioteka, kaplica modlitewna, sala balowa, jadalnia, akwarium, pokoje „paradne”, „paryskie” i „fazienkowe”. Wszystkie były starannie dekorowane najmodniejszymi pięknymi meblami, dziełami sztuki i cennymi bibelotami. Na teren kompleksu prowadzi brama wjazdowa, zwana od rodzowego herbu Branickich „Gryfem”. Obecnie w budynku pałacu ma siedzibę Uniwersytet Medyczny w Białymstoku. Budynek jest częściowo udostępniony zwiedzającym.

Pałac jest otoczony najlepiej zachowanym w Polsce barokowym ogrodem. Ogród francuski tworzą labirynty, kwatery bukszpanowe i fontanny. Wszystkie krzewy są starannie przycięte i tworzą zielone labirynty i geometryczne wzory. Główna aleja przebiega przez most nad zbiornikiem wodnym utworzonym z fosi będącej elementem dawnego bastionu zamkowego. W sąsiedztwie parku francuskiego jest park utrzymany w stylu angielskim. Sprawia on wrażenie niewielkiego lasu kipiącego zielenią. Na uwagę zasługują dwa obiekty barokowe – pawilon włoski i tokański.

Za ogrodem pałacowym rozciągają się Planty (prawidłowa nazwa to Bulwary im. M. Zyndrama-Kościałkowskiego, wojewody białostockiego 1934-1939), park w centrum miasta, ze słynną Aleją Zakochanych, rzeźbą psa Kawelina i tańczącymi fontannami.



Ryc. 1. Zespół pałacowo-parkowy Branickich
Źródło: <http://www.rzeczpospolitaobojganarodow.pl>.

Gmina Choroszcz

Gmina Choroszcz położona jest w bezpośrednim sąsiedztwie miasta Białystok. Zachodnia granica biegnie bagieną doliną Narwi, wśród labiryntu wodnego „polskiej Amazonii” Narwiańskiego Parku Narodowego. W 1507 r. Choroszcz otrzymała od Zygmunta Starego prawa miejskie, natomiast od początku XVIII w. należała do rodu Branickich. Jan Klemens ufundował kościół, szpital, cerkiew oraz zbudował pałac będący letnią rezydencją rodu, w którym obecnie mieści się muzeum. Mały pałacyk położony jest pośród zieleni okalającego go parku z fosami, kanałami wodnymi, alejkami i mostkami. Miejsce to jest urocze, spokojne, doskonałe na spacer. W muzeum mieści się stała ekspozycja wnętrz pałacowych z XVIII i XIX w. Muzeum gromadzi eksponaty i dokumenty związane z historią pałacu i jego właścicieli oraz meble i wyroby rzemiosła artystycznego z XVIII i XIX w. W połowie XIX w. miasteczko stało się osadą fabryczną. Mieściła się tu jedna z największych, w tamtych czasach, fabryka sukna i kortów, należąca do Christiana Augusta Moesa.

Gmina Choroszcz charakteryzuje się interesującymi walorami z punktu widzenia rozwoju turystyki. Walory te mają charakter zarówno przyrodniczy, jak i kulturowo-historyczny. Najciekawsze przedstawiono w tabeli 2.

Tabela 2. Wybrane walory i atrakcje turystyczne gminy Choroszcz

Lp.	Charakter waloru		
	kulturowy	religijny	aktywny wypoczynek
1.	Zespół pałacowo-parkowy Branickich Muzeum Wnętrz Pałacowych	Kościół i klasztor poddominikański	Szlak pieszy im. Zygmunta Glogera
2.	Zespół zabudowań dawnej fabryki włókienniczej Ch. A. Moesa	Cerkiew pw. Opieki Matki Bożej	Szlak Nadnarwiański
3.	Rogowo-Majątek – folwark hrabiny De Moni	kościół pw. Św. Józefa w Złotorzy	Szlak Włóknarzy
4.	Wiatrak holenderski w Kruszewie	Kirkut	Obwodnica Rowerowa Narwiańskiego Parku Narodowego
5.	Zerwany most w Kruszewie	Kapliczka z figurą św. Jana Nepomucena z XVIII w.	Szlak Światowida
6.	Izbiszczce – lodownia	„Szubienica”	Wschodni Szlak Rowerowy Green Velo
7.	Babia Góra	-	Szlak rzeki Narew
8.	-	-	Szlak rzeki Supraśl
9.	-	-	Szlak Konny Doliny Górnej Narew
10.	-	-	Kładka Waniewo - Śliwno

Źródło: opracowanie własne.

Kluczowym produktem turystycznym w gminie Choroszcz jest zespół pałacowo-parkowy Branickich z Muzeum Wnętrz Pałacowych (ryc. 2). Pałac został wybudowany w latach 1725-1730 i stanowił letnią rezydencję rodu Branickich. Pałacyk, według XVII-wiecznych wzorów francuskich, stanął na sztucznie usypanej wyspie. Podczas I wojny światowej, w 1915 r. pałacyk został spalony przez Rosjan. W latach 60. XX w. rezydencję odbudowano, według projektu Stanisława Bukowskiego. Park pałacowy został przebudowany przez Moesa na przełomie XIX i XX w.

Obecnie w budynku pałacu mieści się Muzeum Wnętrz Pałacowych, filia Muzeum Okręgowego w Białymstoku z ekspozycją mebli, wyrobów porcelanowych, zabytkowych zegarów, lichtarzy i kobierców. Z czasów świetności pałacu zachowały się tylko dwie płyty kominkowe z herbami: Gryfem Branickich i Ciołkiem Poniatowskich. Zgromadzone meble pochodzą głównie z XVIII i XIX w. Całość dopełnia galeria obrazów.



Ryc. 2. Zespół pałacowo-parkowy Branickich w Choroszczy
 Źródło: <http://www.choroszcz.pl>.

Gmina Czarna Białostocka

Gmina Czarna Białostocka jest położona wśród lasów Puszczy Knyszyńskiej. Ponad 75% powierzchni gminy to tereny leśne. To sprawia, że obszar ten charakteryzuje się wyjątkowymi walorami przyrodniczymi z wyznaczonymi rezerwatami przyrody, których celem jest ochrona fragmentów Puszczy Knyszyńskiej z naturalnymi zbiorowiskami leśnymi, torfowiskami, źródłiskami – osobliwościami na skalę kraju. Specyficzny mikroklimat, będącym efektem leśnej otuliny, zachęca do wypoczynku, pieszych i rowerowych wędrówek, obserwacji przyrody, uprawiania łowiectwa, zbioru runa leśnego i wędrówek.

Mimo dominującego waloru przyrodniczego gmina posiada również interesujące walory historyczne, kulturowe i religijne. Przez puszczańskie tereny prowadziły szlaki bitew i potyczek okresu powstania styczniowego. Tu znajdują się pomniki, mogiły i krzyże przypominające historię Polaków walczących o niepodległość Ojczyzny – Mogiłkę, Ogóły i Taboły. Ponadto jest to obszar wyjątkowo bogaty pod względem zachowanego dziedzictwa kulturowego – ostoja artystów ludowych, reprezentujących ginące zawody. Najciekawsze walory zaprezentowano w tabeli 3.

Tabela 3. Wybrane walory i atrakcje turystyczne gminy Czarna Białostocka

Lp.	Charakter waloru		
	kulturowy	religijny	aktywny wypoczynek
1.	Centrum Rękodzieła Ludowego w Niemczynie	Neogotycki kościół pw. Matki Boskiej Anielskiej w Czarnej Wsi Kościelnej	Szlak Supraski
2.	Pracownie garncarskie w Czarnej Wsi Kościelnej	Kościół pw. Świętej Rodziny w Czarnej Białostockiej	Szlak Puszczański
3.	Kuźnia w Czarnej Wsi Kościelnej	Kościół pw. Jezusa Miłosiernego w Czarnej Białostockiej	Z Puszczy Knyszyńskiej do doliny Biebrzy

Lp.	Charakter waloru		
	kulturowy	religijny	aktywny wypoczynek
4.	Pracownia łyżkarska w zamczysku	Cerkiew pw. Świętych Niewiast Miro Niosących w Czarnej Białostockiej	Szlak Rękodzieła Ludowego Podlasia
5.	Stara Wyłuszcarnia im. Leśników Puszczy Knyszyńskiej	-	Szlak Dawnego Pogranicza
6.	Kolejka wąskotorowa ¹³	-	Szlak Królowej Bony
7.	-	-	Kresowe wędrówki
8.	-	-	Ścieżka Powstania Styczniowego
9.	-	-	Szlak Sławińskiego
10.	-	-	Zalew wodny Czapielówka

Źródło: opracowanie własne.

Gmina Czarna Białostocka jest obszarem wyjątkowo bogatym pod względem zachowanego dziedzictwa kulturowego. Jest to prawdziwa ostoja artystów ludowych, reprezentujących ginące zawody, stare, rękodzielnicze techniki i umiejętności: kowalskie, garncarskie, tkactwa dwuosnowowego, łyżkarskie, pisankarskie i inne. Stąd też kluczowy produkt gminy Czarna Białostocka powinien bazować na tych zasobach. Miejszem integrującym te aktywności stało się Centrum Rękodzieła Ludowego w Niemczynie (ryc. 3). Jest to nowa placówka kulturalno-edukacyjna, która funkcjonuje od 2010 roku, a wcześniej przez wiele lat była udostępniana harcerzom na biwaki czy plenery malarskie i fotograficzne jako stara szkoła w Niemczynie.

Centrum Rękodzieła jest miejscem ekspozycji twórczości rękodzielników, organizowania warsztatów, wystaw, pokazów i przyjmowania wycieczek. Bogata oferta zajęć, skierowana zarówno do dzieci i młodzieży, jak też i do osób dorosłych, prowadzona jest przez lokalnych twórców ludowych oraz wykwalifikowanych instruktorów rękodzieła. Aktywna forma zajęć, umożliwia rozwój pasji oraz posiadanych już umiejętności.

¹³ W kontekście naszej gminy może warto dodać jeden potencjalny walor kulturowy tj. zabytkową kolejkę wąskotorową. Na terenie gminy znajduje się przecież torowisko leśnej kolejki wąskotorowej z okresu I wojny światowej, wpisane do rejestru zabytków. Trasa tej kolejki prowadzi z Czarnej Białostockiej do Kopnej Góry i dalej do miejscowości Waliły (gmina Gródek). Wpisane jej do tego dokumentu mogłoby by pomóc w poszukiwaniu środków UE na jej renowację i reaktywację e-mail:1.12.2020



Ryc. 3. Centrum Rękodzieła Ludowego w Niemczynie
 Źródło: <http://www.ciekawepodlasie.pl>.

Gmina Dobrzyniewo Duże

Gmina Dobrzyniewo Duże to obszar o dużych walorach przyrodniczych, kierujący się zasadą zrównoważonego rozwoju we wszystkich aspektach swojej funkcjonalności z uwzględnieniem dziedzin gospodarczych, kulturalnych i turystycznych. Wśród celów zagospodarowania przestrzennego gminy znajduje się wykorzystanie potencjału rekreacyjno-turystycznego, zwłaszcza rozwój indywidualnych form rekreacji, w tym agroturystyki oraz turystyki przyrodniczej i kwalifikowanej. Jednym z elementów atrakcji turystycznych jest sieć szlaków turystycznych, biegnących przez najciekawsze przyrodniczo i historycznie tereny. Czystość ekologiczna obszaru dodatkowo stwarza korzystne warunki do uprawiania turystyki wycieczkowej. Dość szeroka oferta szlaków pozwala na uprawianie turystyki aktywnej: pieszej, rowerowej i kajakowej.

Na terenie gminy znajdują się obiekty zabytkowe wpisane do rejestru zabytków (m.in. rzymskokatolicki kościół parafialny pw. Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny wraz z cmentarzem przykościelnym i dzwonnica znajdujący się w Dobrzyniewie Kościelnym, cerkiew prawosławna pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Fastach czy stanowisko archeologiczne w Rybakach – osada z epoki kamienia) jak również duża liczba obiektów o wartościach kulturowych nie wpisanych do rejestru zabytków. Są to głównie budynki z I-ej połowy XX w., cmentarze oraz stanowiska archeologiczne. Najciekawsze obiekty i miejsca turystyczne przedstawiono w tabeli 4.

Tabela 4. Wybrane walory i atrakcje turystyczne gminy Dobrzyniewo Duże

Lp.	Charakter waloru		
	kulturowy	religijny	aktywny wypoczynek
1.	Kopalnie krzemienia	Neogotycki kościół pw. Najświętszej Maryi Panny w Dobrzyniewie Kościelnym	Szlak konny Kresowe Wędrówki
2.	Rezerwat leśno-archeologiczny „Krzemianka”	Cerkiew pw. Podwyższenia Krzyża Pańskiego w Fastach	Szlak pielgrzymi

Lp.	Charakter waloru		
	kulturowy	religijny	aktywny wypoczynek
3.	Pomnik – obelisk w Jaworówce	Kaplica w Pogorzałkach	Szlak rowerowy Kresowe Wędrówki
4.	-	Zbiorowa mogiła i pomnik w Fastach	Rezerwat Kulikówka
5.	-	Kaplica cmentarna pw. św. Michała Archanioła w Fastach	Kraina Krasnoludków w Zalesiu
6.	-	-	Szlak rzeki Narew
7.	-	-	Szlak rzeki Supraśl

Źródło: opracowanie własne.

Kluczowym produktem turystycznym tego obszaru są kopalnie krzemienia, znajdujące się na terenie rezerwatu "Krzemianka", utworzonego w 1987 r. Jego wschodnia część leży na terenie gminy Czarna Białostocka, zachodnia zaś (z kładką i kopalniami krzemienia) na terenie gminy Dobrzyniewo Duże.

Rezerwat obejmuje zabagnioną dolinę strumienia Krzemianka, która jest zasilana obfitymi źródłiskami położonymi u podnóży wyniesień morenowych otaczających dolinę. Na terenie rezerwatu stwierdzono występowanie 14 gatunków roślin podlegających ochronie, wśród nich dwa gatunki podkolanu – białego i zielonego, lilia złotogłów i kruszczyk szerokolistny. Same storczyki stanowią połowę całej liczby roślin chronionych.

Przez najciekawsze fragmenty rezerwatu prowadzi ścieżka przyrodnicza (około 4 km) prezentująca walory przyrodnicze rezerwatu Krzemianka, a także specjalne atrakcje w postaci barci z pszczołami i prehistorycznymi kopalniami krzemienia. Wzdłuż ścieżki dydaktycznej ułożone są co kilkaset metrów kłody drewna, służące jako ławki, na których można odpocząć. Przez bardziej podmokłe tereny przerucono kładki.



Ryc. 4. Rezerwat przyrody Krzemianka
Źródło: <http://www.ciekawepodlasie.pl>.

Gmina Juchnowiec Kościelny

Gmina Juchnowiec Kościelny leży w południowej części BOF, na obszarze dwóch mezoregionów: Doliny Górnej Narwi i Wysoczyzny Białostockiej. Na terenie gminy przeważają obszary równinne, częściowo zalesione. Największe skupisko lasów znajduje się w północnej części gminy. Pełnią one rolę lasów ochronnych miasta Białegostoku.

Gmina posiada wiele miejsc rekreacyjnych. Doceniają to nie tylko mieszkańcy gminy, ale również przyjezdni, głównie białostoczanie, z przyjemnością odpoczywający w takich miejscowościach letniskowo-wypoczynkowych jak Wojszki, Czerewki, Kożany czy Zajączki. Główną atrakcją tych okolic jest przepływająca wzdłuż południowej granicy rzeka Narew, która wraz z okolicznymi lasami stwarza dobre warunki do rozwoju bazy turystyczno-wypoczynkowej.

Atrakcje turystyczne czekają na mieszkańców gminy oraz przyjezdnych także w Ignatkach, gdzie znajduje się Klub Jeździecki Białystok, dysponujący końmi wierzchowymi, powozami i bryczkami. Gmina posiada atrakcyjne propozycje dla turystów rowerowych. Warto podkreślić, że ciekawe trasy rowerowe można znaleźć na terenie całej gminy, chociaż najbardziej interesujące znajdują się w południowej części, gdzie nie brakuje lasów, zagajników, łąk i pól uprawnych.

Najciekawsze walory turystyczne przedstawiono w tabeli 5.

Tabela 5. Wybrane walory i atrakcje turystyczne gminy Juchnowiec Kościelny

Lp.	Charakter waloru		
	kulturowy	religijny	aktywny wypoczynek
1.	Drewniana zabudowa wiejska w Wojszkach	Kościół pw. św. Trójcy w Juchnowcu Kościelnym	Szlak Podmiejskich Rezydencji
2.	Dwór szlachecki w Horodnianach z ok. 1880 r.	Cerkiew pod wezwaniem Podwyższenia Krzyża Świętego w Kożanach	Obwodnica gminy Juchnowiec
3.	Dworek Zaczeniuków w Księżynie	Prawosławna kapliczka Świętego Jana Złotowskiego z przełomu XVIII/XIX w.	Podlaski Szlak Bociani
4.	Ruiny pałacu rodziny Nowickich – Lewickie	Kaplica pod wezwaniem Najświętszego Serca Pana Jezusa	Park Morza Łądy Oceanów–Dorożki
5.	Zespół dworski w Juchnowszczyźnie	Kościół Niepokalanego Poczęcia NMP w Tryczówce	Szlak Husarski Południe

Źródło: opracowanie własne.

Wojszki, jako miejscowość o wysokich walorach kulturowych (ryc. 5), której lokalizacja jest uatrakcyjniona przez sąsiedztwo doliny rzeki Narew oraz dogodne położenie komunikacyjne, jest najlepiej predystynowana do rozwoju turystyki na terenie gminy Juchnowiec Kościelny.

Wieś Wojszki, pierwotnie była zlokalizowana nad rzeką Narwią, w uroczysku "Przystań", zwanym też "Cerkwiskiem". Obecne położenie uzyskała w wyniku pomiaru włócznej w XVI w. Lustracja z 1664 r. wykazała zapaść gospodarczą Wojszek, które zaczęły odradzać się dopiero za rządów starosty bielskiego J.K. Branickiego. Austeria wojszkowska ze stacją pocztową obsługująca szlak z Warszawy przez Bielsk do Grodna, mogła pomieścić nawet 100 koni. Zachował się opis ceremonii przywitania pod Wojszkami króla Stanisława Augusta Poniatowskiego w czasie jego podróży z Warszawy do Grodna w 1794 r. W XVIII w. we wsi funkcjonował browar. Ponad sto lat później, w 1888 r., Wojszki liczyły 467 mieszkańców. Działała tu

kuźnia oraz 5 wiatraków. W szkole gramoty (szkoła cerkiewna) uczyło się 23 dzieci. W tym czasie wspomina wieś Henryk Sienkiewicz w wydanej w 1886 roku „Potopie”.

W okresie międzywojennym Wojszki były jedną z najładniejszych wsi nadnarwiańskich (w „Potopie” wspomina je Henryk Sienkiewicz). W 1931 r. liczyły przeszło 800 mieszkańców. W tym czasie zaczęły tu powstawać pięknie zdobione domy. Misternie ozdobione wiejskie domy są obecnie jedną z największych atrakcji tej miejscowości. Warto przyjrzeć się im z bliska, gdyż każdy z nich jest inny zarówno w kształcie zdobień, jak i kolorach.

Tragicznym wydarzeniem w historii wsi była pacyfikacja jej mieszkańców przez żandarmerię niemiecką w 1942 r. Dla upamiętnienia tych wydarzeń powieszono tablicę w wiejskiej kaplicy cerkiewnej.



Ryc. 5. Zabudowa wsi Wojszki

Źródło: Plan odnowy miejscowości Wojszki na lata 2009-2013.

Gmina Łapy

Łapy to miejsce, w którym z jednej strony żyje się z dala od zgiełku wielkich miast, od korków, od zanieczyszczonego powietrza, a zarazem jest to miejsce niezwykle urokliwe, gdzie żyje się spokojnie i bliżej natury. Jednocześnie jest miejscem rozwijającym się, które próbuje połączyć nowoczesność z tradycją i ekologią, ale także zachować niepowtarzalną atmosferę przepięknej krainy.

Obszar gminy Łapy charakteryzuje się urozmaiconym ukształtowaniem terenu z przewagą wzgórz morenowych, pagórków i równin torfowych, w które głęboko wcina się szeroka dolina rzeki Narew. Meandrująca rzeka stanowi wschodnią granicę gminy. W okolicach Łap rozlewiska tworzą unikalną ostoję – mikroregion będący pozostałością pierwotnej przyrody. W 1996 r. obszar ten stał się częścią utworzonego na 74-kilometrowym odcinku Narwiańskiego Parku Narodowego. Park chroni sieć rzeczną wraz z przyległymi terenami bagiennymi, łąkami turzycowymi, lasami łęgowymi, w których bytuje około 150 gatunków ptaków, z czego część stanowią gatunki rzadkie i ginące. Oprócz gatunków łęgowych, w okresie wiosny i jesieni bagienne rozlewiska Narwi stanowią miejsce odpoczynku i żerowania

olbrzymich skupisk ptaków przelotnych. Walory przyrodnicze stwarzają możliwość obserwowania wielu różnorodnych, dziko żyjących zwierząt, a zwłaszcza ptaków, w ich naturalnym środowisku.

Gmina Łapy dysponuje dużym potencjałem turystycznym. Warunki klimatyczne i ukształtowanie powierzchni umożliwiają uprawianie turystyki praktycznie przez cały rok. Największą atrakcją turystyczną stanowią walory naturalne, oferujące doskonałe tereny dla wycieczek pieszych i rowerowych, zaś dolina rzeki Narew jest atrakcyjna dla ornitologów, kajakarzy czy wędkarzy. Ponadto czyste, nieskażone działalnością człowieka środowisko, cisza, spokój, pozwalają oderwać się od stresującego życia codziennego. Dziewicze tereny i malownicze krajobrazy stanowią nieodłączny element atrakcyjności turystycznej gminy.

Mniej liczne i nie tak bardzo rozpowszechnione są walory kulturowe tego obszaru. Najciekawsze z nich zostały przedstawione w tabeli 6.

Tabela 6. Wybrane walory i atrakcje turystyczne gminy Łapy

Lp.	Charakter waloru		
	kulturowy	religijny	aktywny wypoczynek
1.	Osiedle kolejarskie Łapy-Osse	Sanktuarium Matki Bożej Płonkowskiej	Szlak Kolejarzy
2.	Osiedle kolejarskie Wygwizdowo	Kościół pw. Świętych Piotra i Pawła w Łapach	Szlak im. Włodzimierza Puchalskiego
3.	Dom Etkunów	Kościół pw. św. Wojciecha w Uhowie	Podlaski Szlak Bociani
4.	Pomnik Jana III Sobieskiego w Płonce Kościelnej	XIX-wieczna kapliczka Matki Boskiej z Dzieciątkiem w Gąsówce-Osse	Obwodnica Rowerowa Narwiańskiego Parku Narodowego
5.	Galeria Narwiańska w Uhowie	Cudowne Źródło na Łasku	Szlak kajakowy Narwi
6.	Wieża ciśnień w zespole dworca kolejowego	-	Ścieżka dydaktyczna Bokiny"
7.	Dwór w Łupiance Nowej z końca XIX w.	-	-
8.	Pychówki" – sływ po rozlewiskach Narwi	-	-

Źródło: opracowanie własne.

Mimo niewątpliwej atrakcyjności środowiska przyrodniczego, kluczowym produktem turystycznym gminy Łapy, integrującym ją z Białostockim Obszarem Funkcjonalnym, jest kolejarska przeszłość. Łapy swój rozwój zawdzięczają oddaniu 15 XII 1862 r. linii kolei warszawsko-petersburskiej ze stacją kolejową w Łapach oraz wybudowaniu przez Francuzów w 1870 r. zakładów naprawy wagonów. Wraz z powstaniem zakładów, do Łap przyjechali i osiedli się rzemieślnicy oraz robotnicy z okolicznych wiosek. W 1870 r. wybudowano zakłady naprawy wagonów "Depo". Pod koniec XIX w. powstała kolejna linia kolejowa biegnąca przez Łapy na trasie Brześć - Ostrołęka - Grajewo.

Największy rozwój miejscowości przypada na lata po I wojnie światowej, kiedy warsztaty kolejowe przekształcono w duże i prężnie działające Zakłady Naprawcze Taboru Kolejowego. Obsługującym je pracownikom wybudowano na początku okresu międzywojennego dwa osiedla kolejarskie „Osse” i „Wygwizdowo”. Domy w Łapach Osse są murowane, te na Wygwizdowie drewniane (mają w sobie cechy modnego wówczas stylu zakopiańskiego). Niemniej wszystkie zachowane z tamtych lat budynki są

przykładem „stylu polskiego”, będącego poszukiwaniem współczesnego wyrazu polskości w architekturze i stanowiące malownicze połączenie form architektonicznych baroku, renesansu i klasycyzmu.

Osiedle domów w Łapach Osse zostało wybudowane w latach 1921-1926 przez warszawską firmę budowlaną Wiśniewski i Wolski. Osiedle kolejarskie, równo rozplanowane po obu stronach torów, składa się z 27 domów, które wówczas zamieszkiwało około 700 osób. W każdym domu przebywało około 25 osób, a tak naprawdę było to 6 rodzin (4 na parterze i 2 na poddaszu). Na osiedlu mieszkali wykwalifikowani robotnicy z pobliskich warsztatów kolejowych, którzy przybyli do Łap wraz z rodzinami z Grodna i Wilna. Robotnicy byli dowożeni do pracy drezyną, która kursowała pomiędzy osiedlem Osse, a zakładem. Obecnie, oprócz prawdopodobnie lepszego standardu mieszkań i większej powierzchni mieszkalnej na osobę, niewiele zmieniło się w ich wyglądzie.



Ryc. 6. Zespół zabudowań osiedla kolejarskiego
Źródło: <https://danielpaczkowski.blogspot.com>.

Gmina Supraśl

Gmina Supraśl jest barwnym i ciekawym miejscem ze względu na bogactwo występującej fauny i flory oraz walory krajobrazowe związane z doliną rzeki Supraśl i obszarem leśnym Puszczy Knyszyńskiej. Puszcza Knyszyńska ze względu na różnorodność ekosystemu, ilość gatunków roślin i zwierząt stanowi cenny przyrodniczo obszar. Na terenie Puszczy Knyszyńskiej w 1988 r. utworzono Park Krajobrazowy Puszczy Knyszyńskiej. Rozległe lasy świerkowe o specyficznym mikroklimacie sprzyjają poprawie zdrowia. Malownicze trasy widokowe oraz sieć oznaczonych szlaków turystycznych przyciąga wielu turystów z kraju i zagranicy.

Miasto Supraśl jest znaną i rozpoznawaną miejscowością turystyczną położoną w bezpośrednim sąsiedztwie Białegostoku, na terenie największego leśnego parku krajobrazowego w Polsce. Atrakcyjne usytuowanie miasta, otoczonego borami sosnowymi Puszczy Knyszyńskiej, czyni z niego miejsce do spokojnego wypoczynku, posiadające leczniczy mikroklimat wzbogacony w fito aerozole i lecznicze borowiny. Supraśl jest miejscem przepętnionym historią i otoczonym przyrodą. Oprócz unikalnego krajobrazu, świeżego powietrza, możliwości całorocznego wypoczynku w lasach Puszczy Knyszyńskiej, można tu też skorzystać z dobrze rozwiniętej infrastruktury turystycznej.

Samo miasto posiada również interesujący układ urbanistyczny świadczący o niezwykle bogatej historii tego terenu, której początek dała osada przyklasztorna rozwijająca się na tym terenie w XV w., a następnie rozwój przemysłu włókienniczego. Dziś w mieście Supraśl z ponad 500-letnią tradycją można zwiedzić niepowtarzalne zabytki. Najciekawsze z nich przedstawiono w tabeli 7.

Tabela 7. Wybrane walory i atrakcje turystyczne gminy Supraśl

Lp.	Charakter waloru		
	kulturowy	religijny	aktywny wypoczynek
1.	Domy Tkaczy	Monaster Zwiastowania NMP	Szlak Świętej Wody
2.	Pałac Buchholtzów	Muzeum Ikon	Szlak Supraski
3.	Dom Ogrodnika (zwany Starą Poczta)	Kościół pw. NMP Królowej Polski	Szlak skrajem Puszczy Knyszyńskie
4.	Dom Kleina	Kościół pw. Świętej Trójcy	Szlak Borami Dorzecza Supraśli
5.	Dworek Zachertów (Biały Dworek)	Supraskie Cmentarze	Szlak Wzgórz Świętojańskich
6.	Ratusz Miejski	Cmentarz Prawosławny Podsupraśl	Szlak Śladami Powstania Styczniowego
7.	Dom Ludowy	-	Szlak Podmiejskich Rezydencji
8.	Muzeum Sztuki Drukarskiej	-	Szlak rowerowy Kresowe Wędrówki
9.	Supraski System Wodny	-	Szlak konny Kresowe Wędrówki
10.	Teatr Wierszalin	-	Szlak rzeką Supraśl

Źródło: opracowanie własne.

Rozwój Supraśla można podzielić na trzy fazy: osada klasztorna - miasto przemysłowe - uzdrowisko. O przemysłowych dziejach miasta mówi się stosunkowo niewiele. Brakuje tablic informacyjnych czy produktów turystycznych wspominających fabrykanckie czasy, a to właśnie dzięki włókiennikom, Supraśl z klasztornej osady, rozwinął się w miasto o takim wyglądzie i układzie architektonicznym. Dlatego kluczowy produkt turystyczny powinien nawiązywać do Supraśla fabrykantów.

Ze wszystkich supraskich fabryk zachowały się do współczesnych czasów tylko dwie, z których jedna spłonęła parę lat temu, a druga stoi pusta i zapomniana. W XIX i na początku XX w. supraskie fabryki zatrudniały setki ludzi, produkując towary poszukiwane za granicą.

Do pojawienia się przemysłu w Supraślu przyczynili się zakonnicy tutejszego klasztoru. Podłożyli oni podwaliny pod dalszy rozwój miasteczka, poprzez budowę systemu wodnego i całej infrastruktury z nim związanej. Kiedy przyjechał tu po raz pierwszy fabrykant Wilhelm Fryderyk Zachert (lata 30-te XIX w.), miał gotowy grunt pod dalsze inwestycje. Poszukując nowej lokalizacji dla własnych fabryk, z uwagi na cło wprowadzone na terenie Królestwa Polskiego po powstaniu listopadowym, trafił do Supraśla. Znalazł tu gotowy obiekt i przygotowane tereny. Był prekursorem wśród fabrykantów, bo pierwszy przeniósł swój kapitał do Supraśla, wraz z maszynami i ludźmi do pracy (około 200 rodzin).

Zachert stworzył nowy układ urbanistyczny Supraśla z rynkiem i ulicą Główną (obecnie 3 Maja). Przydzielił robotnikom parcele, dając prawo wyrębu z jego lasów drewna na budowę domów. Pobudował domy tkaczy (ryc. 7) oraz zaadaptował fabrykę nad rzeką, w której wcześniej działał wodny młyn papierniczy. Sprowadził też swoich znajomych – fabrykantów z okręgu łódzkiego. Ta przemysłowa migracja spowodowała, że niewielkie miasteczko w połowie XIX w. stało się jednym z największych ośrodków przemysłu włókienniczego. Przemysł Białegostoku był daleko w tyle za tym w Supraślu, czy Choroszczy, w której działała fabryka Moesa. Supraśl stał się niekwestionowanym centrum przemysłu, ze swoimi czterema fabrykami sukna: Zacherta (1834), Reicha (1835), Buchholtza (1837) i Aunerta (1838). Późniejsi fabrykanci, jak Cytron, przyszli niejako na gotowe, odkupując fabryki i je rozbudowując.

Wspomniany Wilhelm Fryderyk Zachert w ciągu 20 lat rozwinął Supraśl z 300-osobowej osady klasztornej w miasto liczące 3450 mieszkańców. I tak żyli obok siebie katolicy, ewangelicy, prawosławni i Żydzi. Przez 100 lat ta rodzina fabrykantów wywierała realny wpływ na dzieje miasteczka.

II wojna światowa zniszczyła wszystkie przemysłowe obiekty, oszczędzając jedynie fabrykę Zacherta (spłonęła kilka lat temu) i Kryńskiego (okolice mostku na Nowym Świecie – budynek istnieje). Wszystkie inne w centralnej części Supraśla zostały spalone.



Ryc. 7. Domy Tkaczy

Źródło: <https://basniowysuprasl.pl>.

Gmina Turośń Kościelna

Obszar gminy Turośń Kościelna posiada sprzyjające rozwojowi turystyki walory przyrodnicze. Około 30% powierzchni gminy leży na terenie Narwiańskiego Parku Narodowego lub w jego otulinie. Północno-wschodnie fragmenty gminy wchodzą ponadto w leśny pas ochronny Białegostoku. Wody na terenie gminy to rzeka Turośnianka, Czaplinańka oraz glinianki w Markowszczyźnie. Zróżnicowana rzeźba terenu ma charakter falisty i pagórkowaty, schodzący wyraźnie zboczem ku dolinie Narwi. W trwale podmokłych torfowiskach bytuje ponad 150 gatunków ptaków.

Jednak nie tylko walory przyrodnicze stanowią o wartości turystycznej. W Turośni Kościelnej znajduje się odrestaurowany po zniszczeniach wojennych późnobarokowy dworek myśliwski z II poł. XVIII w., który stanowi obecnie cenny zabytek. W Markowszczyźnie znajdują się pozostałości parku i folwarku z pocz. XIX w. Wśród zabytków sakralnych wyróżnia się drewniana cerkiew pw. św. Mikołaja z XVIII w. w Topilcu, w której można zobaczyć ikony Św. Mikołaja z XIX i XX w. Warto także odwiedzić kościół parafialny pw. św. Antoniego w Niewodnicy Kościelnej, kościół parafialny pw. św. Trójcy w Turośni Kościelnej, a także kaplicę grekokatolicką pw. Św. Barbary z końca XVIII w. we wsi Baciuty. Można także wybrać się do wsi Bojary, gdzie znajduje się zabytkowe cmentarzysko średniowiecze, wiatrak i pomnikowe głazy. Najciekawsze walory turystyczne gminy przedstawiono w tabeli 8.

Tabela 8. Wybrane walory i atrakcje turystyczne gminy Turośń Kościelna

Lp.	Charakter waloru		
	kulturowy	religijny	aktywny wypoczynek
1.	Dwór myśliwski z drugiej połowy XVIII w. w Turośni Kościelnej	Kościół pw. św. Antoniego w Niewodnicy Kościelnej	Szlak rzeką Narew
2.	Majątek Howieny w Pomigaczach	Kościół pw. św. Trójcy w Turośni Kościelnej	Szlak Nadnarwiański
3.	Zabytkowe cmentarzysko średniowieczne i pomnikowe głazy	Cerkiew pw. św. Mikołaja Cudotwórcy w Topilcu	Szlak Włóknarzy
4.	Pozostałości parku i folwarku z początku XIX w. w Markowszczyźnie	Kaplica pw. św. Barbary – Baciuty	Szlak Podmiejskich Rezydencji
5.	-	Mały Katyń – las w okolicy wsi Borowskie Gziki	Podlaski Szlak Bociani
6.	-	Cmentarz w lesie przy drodze Juraszki-Lubejki	Szlak Konny Doliny Górnej Narwi
7.	-	Cmentarz wojenny z 1920 r. w Topilcu	-

Źródło: opracowanie własne.

Kluczowym produktem turystycznym gminy jest dwór myśliwski (ryc. 8) zbudowany w końcu lat 60. XVIII w. na podstawie planów Jana Henryka Klemma, tego samego, który projektował letnią rezydencję Branickich w Choroszcy. Pod koniec lat 70. XX w. budynek przeszedł na własność Urzędu Gminy w Turośni Kościelnej i po przeprowadzonym generalnym remoncie stał się Gminnym Ośrodkiem Kultury oraz Urzędem Stanu Cywilnego. Obecnie mieści się w nim Gminna Biblioteka Publiczna.

Odnowiony dwór dobrze prezentuje swoje późnobarokowe walory. Jest budowlą jednopiętrową, zwieńczoną czterospadowym, łamanym dachem, pokrytym dachówką. Nie posiada fasady, a poszczególne elewacje różnią się od siebie tylko liczbą okien i obecnością drzwi. Płaskie pilastry, wąskie otwory okienne w kształcie prostokątów zamkniętych łukiem, stanowią charakterystyczne elementy późnego baroku. Barokowy pawilon jest rzadkim już dzisiaj w Polsce przykładem dworu myśliwskiego, zbudowanego w XVIII w.



Ryc. 8. Dawny dwór myśliwski
Źródło: <http://dworypogranicza.pl>.

Gmina Wasilków

Gmina Wasilków to przede wszystkim rozległe tereny leśne i miejsca o dużych walorach przyrodniczych. Płynąca ze wschodu na zachód malownicza rzeka Supraśl, z północnym dopływem rzeką Czarną, tworzą bardzo dobre warunki do rozwoju rekreacji i turystyki. Miasto od zachodu, północy i wschodu otoczone jest Parkiem Krajobrazowym Puszczy Knyszyńskiej, dzięki czemu mieszkańcy oraz turyści mają możliwość korzystania z licznych turystycznych szlaków pieszych, rowerowych i konnych. Tereny gminy zachęcają do zajmowania się formami turystyki specjalistycznej, takich jak: wędkarstwo, myślistwo, kajakarstwo – szlak kajakowy na Supraśli (wypożyczalnia kajaków nad zalewem, wypożyczalnia canoe, wyciąg nart wodnych) oraz jeździectwo.

Teren Gminy Wasilków charakteryzuje się występowaniem wielu innych – niż wspomniane wyżej walory przyrodnicze – atrakcji dla osób szukających miejsc rekreacji czy wypoczynku. Wasilków to jedna z najstarszych miejscowości na Podlasiu i miasto o bogatej historii. Najstarszym i najcenniejszym zabytkiem Wasilkowa jest zaprojektowany w ramach pomiarów włócznej renesansowy układ przestrzenny miasta, mający wyraz w szachownicowym rozplanowaniu miasta oraz widocznych, regularnych i nietypowych sektorach ulic centrum. Głównym punktem takiego układu był rynek, z którego narożników wybiegały po dwie ulice – główne osie kompozycyjne przebiegały przez naroża, a nie przez środek rynku. Na środku rynku znajdował się ratusz.

Szczególnym miejscem dla mieszkańców Wasilkowa, jak również dla turystów, jest Święta Woda. Ma ona duże znaczenie na religijnej mapie polskich sanktuariów maryjnych. Oprócz zabytkowych obiektów sakralnych i nekropoli, występują również inne równie interesujące z turystycznego punktu widzenia. Najciekawsze z nich przedstawiono w tabeli 9.

Tabela 9. Wybrane walory i atrakcje turystyczne gminy Wasilków

Lp.	Charakter waloru		
	kulturowy	religijny	aktywny wypoczynek
1.	Podlaskie Muzeum Kultury Ludowej	Sanktuarium Matki Bożej Bolesnej „Święta Woda”	Szlak Świętej Wody
2.	Jurajski Park Dinozaurów w Jurowcach	Kościół pw. Przemienienia Pańskiego – Wasilków	Szlak Supraski
3.	Muzeum Pojazdów Pożarniczych – Nowodworce	Kościół NMP Matki Miłosierdzia – Wasilków	Szlak Witolda Sławińskiego
4.	Wiatrak typu holenderskiego w Studziankach	Cerkiew pw. świętych apostołów Piotra i Pawła	Szlak Maryjny
5.	-	Cmentarz rzymskokatolicki	Szlak rzeki Supraśl
6.	-	Cmentarz żydowski	Wyciąg nart wodnych

Źródło: opracowanie własne.

Kluczowym produktem turystycznym gminy Wasilków jest Podlaskie Muzeum Kultury Ludowej. Powstało we wrześniu 2016 r. w wyniku połączenia Białostockiego Muzeum Wsi i Działu Etnografii, wyłączonych ze struktur Muzeum Podlaskiego w Białymstoku. Celem skansenu jest ochrona zabytków architektury drewnianej na Podlasiu, jak również odtworzenie tradycyjnego krajobrazu wiejskiego regionu.

Zbiory muzealiów gromadzone w skansenie dokumentują kulturę materialną Białostocczyzny z okresu od końca XIX w. do lat siedemdziesiątych XX w. Osoby zwiedzające muzeum mogą zobaczyć zabytkową drewnianą architekturę podlaskiej wsi. Przy samej bramie wjazdowej stoi okazały wiatrak – Koźlak z 1836 r., a obok kuźnia przywieziona z Gródka. Ogółem od początku lat 90-ch XX w. udało się przenieść blisko trzydzieści budynków.

W skansenie organizowane są imprezy plenerowe zaadresowane głównie do dzieci i młodzieży szkolnej. Osnową imprez jest prezentacja warsztatu twórców, rzemieślników ludowych oraz pokazy prac wykonanych w dawnym gospodarstwie domowym. Swoje rzemiosło prezentują między innymi garncarze, kowale, bednarze, tkaczki, hafciarki, pisankarki, rzeźbiarze, wytwórcy naczyń słomianych i sit. Wyrabiane są palmy wielkanocne i ozdoby choinkowe. Oprócz prac wymagających wysokiego kunsztu prezentowane są codzienne czynności wykonywane w dawnym gospodarstwie wiejskim, takie jak trzepanie i międlenie lnu, przędzenie na wrzecionie i kołowrotku, kisenie kapusty, młocka, mielenie ziarna na mąkę, ubijanie masła. Dzieci uczestniczące w pokazach nie tylko obserwują pracę garncarza lub pisankarki, ale mogą samodzielnie spróbować swoich sił przy kole garncarskim lub posługując się igłą i woskiem. Do skansenu można przyjechać również, poza czasem imprez, na lekcje muzealne poświęcone konkretnym przejawom życia dawnej wsi lub rzemiosłom i spędzić godzinę lub dwie przy warsztacie garncarskim lub przy krosnach.

Podlaskie Muzeum Kultury Ludowej nadal się rozwija. Przenoszone są tam wciąż nowe obiekty z terenu województwa podlaskiego. Niedługo do skansenu trafi drewniany kościół z Seroczyna. Zabytek jest już własnością Muzeum, czeka na wykonanie dokumentacji, a w dalszej kolejności na przeniesienie.



Ryc. 9. Zabytkowe chaty w Podlaskim Muzeum Kultury Ludowej
Źródło: <http://www.skansen.bialystok.pl>.

Gmina Zabłudów

Gmina Zabłudów położona jest pośród różnorodnych kompleksów leśnych, pól i łąk. Swoje piękno zawdzięcza krajobrazom Puszczy Knyszyńskiej oraz rozlewiskom rzeki Narew. Miejsca o wyróżniających się cechach turystycznych zlokalizowane są w dwóch rejonach: północnym, obejmującym leśne tereny Puszczy Knyszyńskiej i stanowiącym w większości otulinę Parku Krajobrazowego Puszczy Knyszyńskiej oraz południowym leżącym w bezpośrednim sąsiedztwie rzeki Narew i stanowiącym część Obszaru Chronionego Krajobrazu Doliny Narwi. Atrakcyjność tych terenów sprzyja rozwojowi budownictwa letniskowego.

Rolnicze tereny gminy, wraz z atrakcyjnymi lasami Puszczy Knyszyńskiej i interesującymi terenami położonymi w dolinie rzeki Narew, sprzyjają rozwojowi turystyki wycieczkowej. Wędrówki ułatwiają wyznaczone szlaki i trasy rowerowe. Przez teren gminy przebiega kilka szlaków turystycznych, które zapewniają zwiedzającym szeroki wybór tematyczny wędrówek, od rajdów konnych, motorowych i rowerowych po spływy kajakowe rzeką Narew. Rzeka Narew przepływa obok wsi Cieluszki i Kaniuki położonych w południowej części gminy Zabłudów. Miejscowości te ujmują turystów krajobrazem, tradycyjną zabudową drewnianą oraz obrzędowością i tradycjami zamieszkującej te wsie mniejszości białoruskiej.

Zabłudów to miasto słynące z tolerancji i wielokulturowości. To tutaj, obok kościoła katolickiego i cerkwi prawosławnej, mieściła się żydowska synagoga i zbór kalwiński. Na terenie miasta, posiadającego zabytkowy układ przestrzenny, oraz w jego okolicy znajdują się zabytkowe nekropolie i obiekty sakralne (Pawły, Ryboły, Krasne, Folwarki Tylwickie), zabytkowy zespół dworski w Bogdańcu i inne. W położonej w połowie drogi pomiędzy Białymstokiem a Zabłudowem wsi Zwierki mieści się prawosławny klasztor żeński wraz z cerkwią klasztorną pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny. W klasztorze rokrocznie w okresie od 3 maja do 21 września przebywają relikwie św. Męczennika Młodzieńca Gabriela. Święty urodził się i zmarł we wsi Zwierki. Jest on patronem dzieci i młodzieży stąd też liczne pielgrzymki odwiedzające wieś Zwierki i mieszczący się tam klasztor. Najciekawsze walory i atrakcje turystyczne przedstawiono w tabeli 10.

Tabela 10. Wybrane walory i atrakcje turystyczne gminy Zabłudów

Lp.	Charakter waloru		
	kulturowy	religijny	aktywny wypoczynek
1.	Zabytkowy układ urbanistyczny miasta	Kościół pw. Apostołów Piotra i Pawła – Zabłudów	Szlak Prawosławnych Świątyń
2.	Park Zamkowy w Zabłudowie	Cerkiew pw. Zaśnięcia NMP	Skrajem Puszczy Knyszyńskiej
3.	Muzeum Kultury Materialnej „Baćkauszczyzna”	Cerkiew prawosławna pw. św. Kosmy i Damiana – Ryboły	Podlaski Szlak Bociani
4.	Pracownia rzeźbiarza Włodzimierza Naumiuka	Cerkiew cmentarna pw. św. Jerzego – Pawły	Szlak Podmiejskich rezydencji
5.	Białostoczek – park dworski z aleją dojazdową	Cerkiew cmentarna pw. św. Jana Teologa – Pawły	-
6.	Park dworski – Krasne	Cerkiew klasztorna pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny – Zwierki	-
7.	Zespół dworski – Bogdaniec	Cerkiew pw. Podwyższenia Krzyża Pańskiego	-
8.	-	Kaplica pw. św. Marii Magdaleny	-
9.	-	Kaplica pw. św. Rocha	-

Źródło: opracowanie własne.

Kluczowym produktem turystycznym jest układ urbanistyczny Zabłudowa (część miasta z XVI-XVIII w.). W 1553 r. Zabłudów otrzymał prawa miejskie z rąk króla Zygmunta Augusta, potwierdzone przez króla Jana Kazimierza sto lat później. Obecnie szczególną uwagę zwraca układ urbanistyczny miasta. Zaprojektowany w XVI w. rynek i przylegająca do niego prostokątna sieć ulic zachowały swój niezmienny kształt do dnia dzisiejszego. Część miasta Zabłudowa stanowi cenny przykład współistnienia na jednym terenie zespołu wiejskiego i rezydencjonalnego. Granica obszaru ochronnego biegnie wzdłuż granicy ul. 3 Maja, na tyłach parcel położonych w jej północnej pierzei, do rzeki Rudni, dalej wzdłuż jej biegu do linii drogi polnej, która dochodzi do szosy do Michałowa, obiega teren ruin dawnego zaboru oraz parku podworskiego, stąd wzdłuż ul. Podrzecznej i ul. Sikorskiego do ul. Św. Rocha, dalej ul. Św. Rocha do cmentarza, który jest włączony do strefy, stąd ul. Św. Rocha do ul. 3 Maja.



Produkt wizerunkowy

Założenia

Konkurowanie o turystę na rynku globalnym wymaga stałego budowania wizerunku turystycznego danego miejsca (obszaru). Turyści, dokonując wyboru miejsca wypoczynku czy turystycznych peregrynacji, biorą pod uwagę w pierwszej kolejności określone miejsce w znaczeniu przestrzennym, a następnie usługodawców na wybranym obszarze¹⁴. Wizerunek bywa definiowany wielowymiarowo jako mieszanka wiedzy, odczuć, wyobrażeń, opinii, idei, oczekiwań i impresji, jakie odwiedzający prezentują w odniesieniu do nazwanego miejsca¹⁵.

Wizerunek jest swego rodzaju obrazem obszaru w świadomości osób, które się z nią stykają w sposób bezpośredni lub pośredni. Wizerunek jest czymś zewnętrznym wobec obszaru/regionu, czymś na co on sam może jedynie starać się wpływać i kształtować według potrzeb, natomiast tożsamość stanowi nieodłączny element obszaru/regionu, o którym może on w pełni decydować. Tożsamość jest sumą charakterystycznych cech i działań, które odróżniają miejsce od innych. Podstawą tożsamości jest niejako zdefiniowanie produktu podstawowego – fundamentu, na którym buduje się wizerunek. Odzwierciedla to korzyść lub wartość, które stanowią o wyjątkowości obszaru. Tożsamość, to suma elementów, które pozwalają zidentyfikować region, wyróżnić go spośród innych – konkurencyjnych.

Tożsamość obszaru oznacza, jak on sam siebie identyfikuje i wyróżnia z otoczenia: w reklamie, opakowaniach, napisach na szyldach i samochodach. Tak więc ustalony symbol, liternictwo i znak handlowy stanowią o tożsamości regionu. Z kolei wizerunek to osobowość, która odnosi się do jego nabywcy, to sposób jej postrzegania przez turystów oraz podstawa do tworzenia silnych skojarzeń, pozwalających na rozpoznawalność na tle innych podobnych produktów. Wizerunek produktu jest pojęciem abstrakcyjnym, tworzonym w świadomości klienta. Istotne jest aby wizerunek wynikał z tożsamości, a tożsamość była podstawą kreowania wizerunku (ryc. 11).



Ryc. 11. Relacja pomiędzy tożsamością a wizerunkiem
Źródło: opracowanie własne.

W odniesieniu do rynku turystycznego wizerunek związany jest bezpośrednio z ofertą turystyczną i należy rozumieć go jako jej cechy postrzegane przez konsumentów. Wykreowanie produktu wizerunkowego wiąże się z szeregiem decyzji i działań podejmowanych na poziomie samorządu

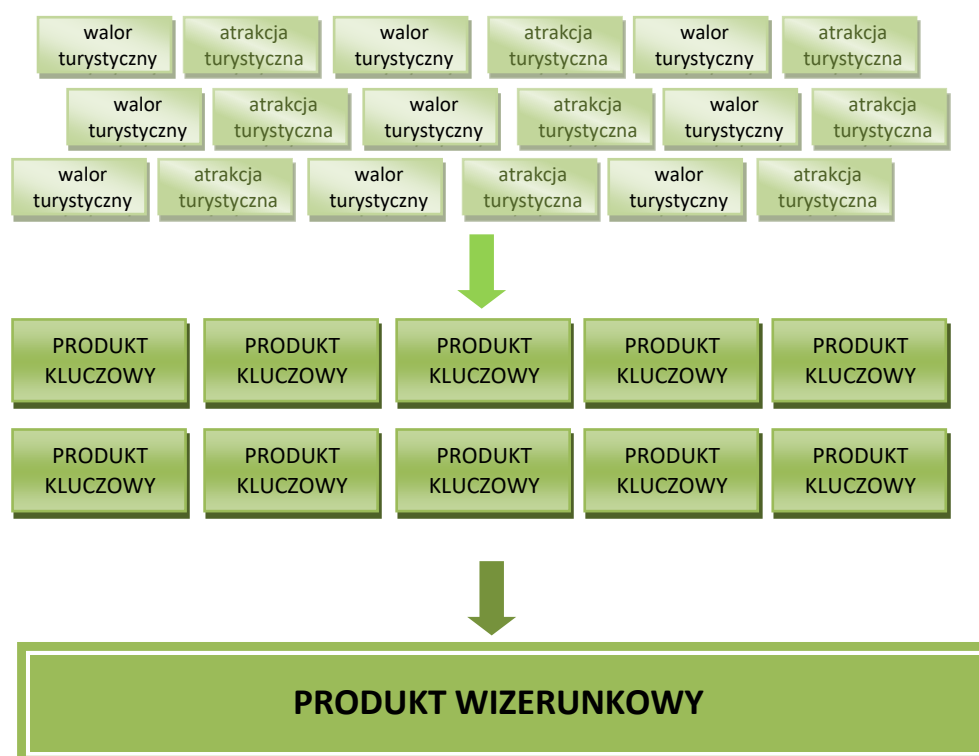
¹⁴ Gryszel P., Nawrocka E., Systemy kształtujące wizerunek obszaru recepcji turystycznej, [w:] Rosa G., Smalec A. (red.), Marketing przyszłości. Trendy. Strategie. Instrumenty. Wybrane aspekty marketingu terytorialnego, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Ekonomiczne problemy usług, 663 (75), Szczecin 2011.

¹⁵ Tarczydło B., Wizerunek marki a zachowania nabywcy klientów, [w:] Garbarski L., Tkaczyk J. (red.), Kontrowersje wokół marketingu w Polsce. Niepewność i zaufanie a zachowania nabywców, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2009.

terytorialnego we współpracy z przedsiębiorstwami turystycznymi, instytucjami otoczenia rynkowego, w tym organizacjami turystycznymi, administracją turystyczną wyższych szczebli oraz mieszkańcami obszaru turystycznego¹⁶.

Produkt wizerunkowy Białostockiego Obszaru Funkcjonalnego powinien być oparty na spójnej budowie turystycznej atrakcyjności całego obszaru. Wynika on z następującej sekwencji działań (ryc. 12):

1. Analizy dostępnych walorów i atrakcji turystycznych znajdujących się na terenie poszczególnych samorządów wchodzących w skład BOF.
2. Wyboru produktu kluczowego dla każdej gminy spośród dostępnych walorów i atrakcji turystycznych. Wszystkie wybrane produkty wynikają z charakteru i tożsamości całego obszaru.
3. Zdefiniowanie produktu wizerunkowego poprzez określenie zaspokajanego motywu przyjazdów turystycznych i korzyści uzyskiwanych przez turystów.



Ryc. 12. Koncepcja budowy produktu wizerunkowego
Źródło: opracowanie własne.

Produkt wizerunkowy odwołuje się do korzyści uzyskiwanych przez turystów, zaspokajanych motywów przyjazdów. Kojarzony jest z całym obszarem BOF, dając jednocześnie turystom obietnicę zaspokojenia wrażeń, dostarczenia emocji, wzbogacenia ich wiedzy i pełnego poznania kultury i historii odwiedzanego obszaru.

Produkty kluczowe to dobra materialne i niematerialne usługi oferowane na terenie każdej gminy. Odwołuje się do głównej atrakcji lub waloru na terenie gminy, który jest komponentem produktu priorytetowego. Zachęca do kilkugodzinnego pozostania w tym miejscu/gminie, sprzyja nabywaniu dodatkowych usług i produktów umożliwiających pełne zaspokojenie głównego motywu.

Produkty wzbogacone (poszerzone) to pozostałe produkty budowane i rozwijane w oparciu o inne walory i atrakcje na terenie gminy. Wzbogacają one wrażenia z pobytu turystycznego w danej gminie.

¹⁶ Zob. Panasiuk A., Rynek turystyczny. Studium strukturalne, Difin, Warszawa 2014.

Odpowiadają na specyficzne zainteresowanie niektórych segmentów rynku turystycznego, zaspokajające inne motywy podróży. Zwiększają sumę wrażeń z pobytu turystycznego, a także wielkość wydatków ponoszonych „dodatkowo”.

Nazwa produktu wizerunkowego

Materialnym przedstawieniem produktu jest logo (znak graficzny) oraz uzupełniające go hasło. Zarówno logo jak i hasło, pomijając tak podstawowe kwestie jak czytelność, zrozumiałość itp., powinny spełniać dwa główne kryteria. Po pierwsze powinny lokalizować produkt w przestrzeni, co oznacza, że odbiorcy powinni jednoznacznie kojarzyć, iż produkt pochodzi z obszaru BOF. Drugim elementem jest przedstawienie głównych korzyści, jakie produkt oferuje potencjalnym odbiorcom. Obecnie nie ma symbolu jednoznacznie kojarzącego się z Białostockim Obszarem Funkcjonalnym, lub mającego takie skojarzenia wywoływać. Nie ma jednego znaku (logotypu) identyfikującego ten obszar jako jednorodny turystycznie. W pewnym zakresie, jednakże tymczasowo, funkcję tę może spełniać dobrze dobrana nazwa. Proponując nazwy produktów dla każdej z gmin należy starać się „osadzić” je w tożsamości danego obszaru i nawiązać do głównego waloru (atrakcji). W przypadku całego obszaru BOF jest to zagadnienia bardziej złożone. Z jednej strony można odwoływać się do tożsamości obszaru – kultury, historii, tradycji, folkloru – z uwagi na wybrane produkty kluczowe. Z drugiej strony nazwy produktu można poszukiwać poprzez odwołanie się do „technicznej” nazwy reprezentowanego obszaru, w tym przypadku Białostockiego Obszaru Funkcjonalnego (ryc. 13).

Aspekt tożsamościowy
BRANICKIE POWIDOKI KULTUROWE PERŁY BIAŁOSTOCCZYNY
Aspekt techniczny
BOF LINE BIAŁYSTOK OF LINE BIAŁYSTOK OFF ROAD

Ryc. 13. Koncepcja nazwy produktu turystycznego
Źródło: opracowanie własne.

Branickie powidoki to nawiązanie do historii rodu Branickich, których bezpośrednią „obecność” można znaleźć na terenie kilku gmin, a w przypadku pozostałych, można by poszukiwać lekkich, pośrednich, a czasem luźnych i żartobliwych związków z tym okresem. Kulturowe Perły Białostocczyzny to nawiązanie do najciekawszych, wyjątkowych i charakterystycznych dla tego obszaru miejsc i obiektów. To obietnica zetknięcia się z niepowtarzalnymi, wyjątkowymi walorami kulturowymi. Próba dookreślenia obszaru niestety nie wiąże wszystkich członków BOF-u w sposób naturalny i oczywisty. Z kolei propozycje techniczne nawiązują wprost do nazwy obszaru, przez co pozycjonowałyby całą aglomerację białostocką,

a z drugiej strony nawiązywałyby do charakteru samego zwiedzania. Luźne skojarzenia, które można by promować i uświadamiać wśród potencjalnych turystów, to:

- BOF line – zwiedzanie obszaru w sposób przemyślany, zorganizowany, wzdłuż wyznaczonego szlaku, kolejności zwiedzania obiektów itp.,
- Białystok of line – (off-line) oznacza w trybie „rozłączenia z Internetem”, brak dostępu do Internetu, oderwanie się od współczesnych zdobyczy technicznych i technologicznych, wyrzeczenie się ich tymczasowe, powrót do korzeni, zagłębienie się w historii i namacalne jej poszukiwanie;
- Białystok off road – (off-road) oznacza jazdę po nieutwardzonych drogach, o podłożu piaszczystym, żwirowym, w korytach rzek, po błocie, śniegu, skałach i innych naturalnych terenach; to również symboliczny powrót do korzeni, oderwanie się od cywilizacji mające na celu lepsze poznanie historii, powrót do historii, zatopienie się w niej w niezwykle i niezapomniany sposób, taki jaki daje jazda off-road.

Zaproponowane nazwy są jedynie wskazaniem kierunku, w którym należałoby podążać. Mają one sprzyjać poszukiwaniu, aż odnajdzie się ta najlepiej oddająca charakter produktu wizerunkowego.

Opis kluczowych produktów turystycznych

Wizerunek jest pewnym, specyficznym sposobem postrzegania produktu, kształtowanym przez bardzo wiele czynników (historię, uwarunkowania kulturowe, poziom bezpieczeństwa i inne). Jest to suma wrażeń, jakie odnoszą się do danego miejsca.

Na etapie budowania produktu wizerunkowego w sferze turystyki obszaru BOF dokonać należało wyboru tych produktów, które mogą stać się produktami kluczowymi, a w następnej kolejności wizerunkowymi, także dla swoich gmin. Biorąc pod uwagę przeanalizowane walory i atrakcje turystyczne zaproponowano 10 produktów, które należy rozwijać na terenie BOF (tabela 11), a które w pewnej perspektywie czasowej mogą stać się jednym, spójnym produktem wizerunkowym.

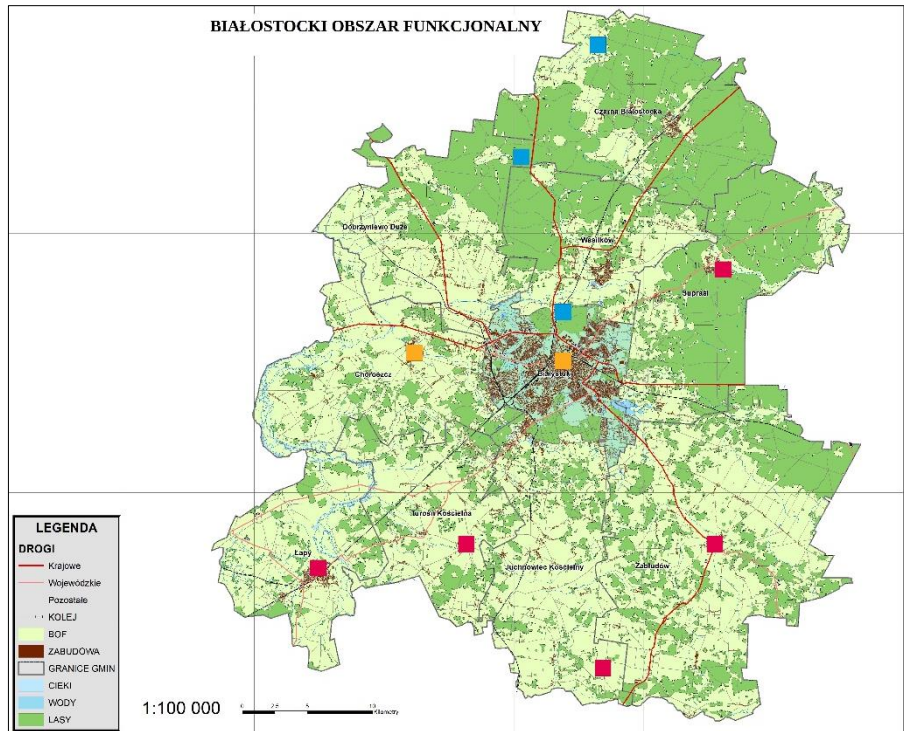
Tabela 11. Nazwy kluczowych produktów turystycznych

Lp.	Miasto/gmina	Nazwa produktu	Główny walor (obiekt/miejsce)
1.	Białystok	Barokowy Białystok	Zespół pałacowo-parkowy Branickich
2.	Choroszcz	Dworska Choroszcz	Muzeum Wnętrz Pałacowych
3.	Czarna Białostocka	Rzeczpospolita Rzemieśnicza	Centrum Rękodzieła Ludowego w Niemczynie
4.	Dobrzyniewo Duże	Kopalnie Krzemienia	Kopalnie krzemienia
5.	Juchnowiec Kościelny	Nadnarwiańskie Wojszki	Drewniana zabudowa wsi Wojszki
6.	Łapy	Kolejarskie Łapy	Osiedle kolejarskie Łapy-Osse
7.	Turośl Kościelna	Myśliwska Turośl	Dwór myśliwski z drugiej połowy XVIII w. w Turośni Kościelnej
8.	Supraśl	Fabrykancki Supraśl	Domy Tkaczy
9.	Wasilków	Tradycja i Folklor	Podlaskie Muzeum Kultury Ludowej
10.	Zabłudów	Mozaika kultur	Zabytkowy układ urbanistyczny miasta

Źródło: opracowanie własne.

Wyłonione produkty kluczowe zostały zgrupowane w trzy kategorie (ryc. 14). Zaproponowane zostały również ich nazwy, uwzględniające charakter produktów i spójność tematyczną.

- barokowy BOF (miasto Białystok i gmina Choroszcz);
- domy i dwory (gminy: Łapy, Juchnowiec Kościelny, Supraśl, Turośń Kościelna, Zabłudów);
- rzemiosło (gminy: Czarna Białostocka, Dobrzyniewo Duże, Wasilków).



Ryc. 14. Rozmieszczenie produktów kluczowych na obszarze BOF

Źródło: opracowanie własne.

BAROKOWY BIAŁYSTOK – zespół pałacowo-parkowy Branickich

Historia Pałacu Branickich jest bardzo ciekawa. Pierwotnie, w XVI w. pałac był zamkiem obronnym wybudowanym przez rodzinę Wiesiołowskich – ówczesnych właścicieli Białegostoku. Największy rozkwit pałacu i ogrodów otaczających rezydencję przypadł w okresie panowania rodu Branickich w Białymstoku. W latach 90. XVII w. Stefan Mikołaj Branicki rozpoczął przebudowę zamku na barokowy pałac. Jego syn – Jan Klemens Branicki kontynuował rozbudowę rezydencji jeszcze przez pięćdziesiąt lat. W tym czasie zarówno pałac, piękne ogrody wokół, jak i samo miasto Białystok nabrały tak pięknego charakteru, że miejsce to okrzyknięto mianem Wersalu Polskiego. Historia niesie ze sobą okresy rozkwitu, jak i upadku. Tak było też w przypadku rezydencji Branickich. Po śmierci Jana Klemensa Branickiego pałac został sprzedany i w czasie zaborów miał być Letnią Rezydencją Carów. Jednak założono w nim Instytut Panien Szlacheckich, co spowodowało, że pałac utracił swój rezydencjonalny charakter. Dziś w Pałacu siedzibę swą ma rektorat Uniwersytetu Medycznego w Białymstoku, a miasto sukcesywnie prowadzi prace renowacyjne na terenie Rezydencji Branickich.

Na terenie zespołu pałacowo-parkowego Branickich znajdują się:

1. Brama Wielka. Wprowadza na teren pałacowo-parkowy, robi na zwiedzających duże wrażenie. Pozwala przypuszczać, że to co, kryje się za nią, zachwyci równie mocno, jak ona sama. Kształtem, brama przypomina łuk triumfalny. Na jej szczycie góruje złoty Gryf, będący symbolem rodu Branickich. Brama jest pięknie zdobiona, a wieczorem można podziwiać ją w doskonałej aranżacji świetlnej. Bramę Wielką można podziwiać od strony ul. Pałacowej. Jest to zalecane miejsce do rozpoczęcia spaceru po zespole parkowo-pałacowym.
2. Pałacowe dziedzińce. Składają się z dwóch części: wstępnej i paradnej (honorowej). Część wstępna znajduje się tuż za Bramą Wielką, natomiast dziedziniec paradny mieści się przed samym pałacem i z trzech stron otaczają go budynki: na wprost Pałac, po prawej stronie Muzeum Historii Medycyny i Farmacji, zaś po lewej Aula Wielka.
3. Pałac Branickich. Obecnie znajduje się tu siedziba władz Uniwersytetu Medycznego w Białymstoku. Wnętrza zachowały styl barokowy pałacu, a w pomieszczeniach znajdują się oryginalne sztukaterie, płyty kominkowe z herbami Branickich i wnęki piecowe. Możliwe jest zwiedzanie budynku. W Pałacu znajdują się:
 - Sień Wielka z klatką schodową,
 - Apartamenty Izabeli Branickiej,
 - Pokoje Złote,
 - Jadalnia i gabinet (po lewej stronie Sieni),
 - Aula Wielka,
 - Kaplica.
4. Muzeum Historii Medycyny i Farmacji mieści się w prawym skrzydle Pałacu Branickich i działa od 2003 r. Muzeum posiada eksponaty związane z aptekarstwem na Podlasiu. Najstarszy manual w zbiorach Muzeum ma ponad 100 lat.
5. Ogrody Górny i Dolny Piętrowy. Podział terenu wokół pałacu na ogrody Górny i Dolny powstał w końcu XVII w. i jest widoczny do dziś. Część górna ogrodu ma kształt regularnego czworoboku i styka się bezpośrednio z pałacem. Jest to ogród francuski charakteryzujący się licznymi fontannami i klombami. Nieco inaczej prezentuje się część angielska parku – altanki, pawilony, promenady, bulwary ozdobione pomnikami, posągami, sadzawkami. Podział parku na Ogród Górny i Dolny, z rozwiniętym systemem wodnym oraz zespołem kamiennych rzeźb zachował się

do dziś. Wzdłuż alei głównej salonu ogrodowego Pałacu Branickich urządzono osiem bukszpanowych, strzyżonych parterów dywanowych, wysypywanych białym i czerwonym piaskiem. Aleję zdobią także ustawione na postumentach, odrestaurowane, kamienne rzeźby. Jest ich 16. Dziesięć spośród nich pochodzi z XVIII w. Są to: Bachus, Diana, Nimfa z orszaku Diany i Flora oraz 2 wazy ze smokami, 2 wazy z maskaronami i 2 wazy z głowami faunów. Pozostałe 6 rzeźb zostało zrekonstruowane w 1954 r. i są to: Akteon, Apollo, Adonis i Wenus oraz 2 wazy z głowami faunów. Ta spacerowa ścieżka kończy się mostem flankowanym.

6. Arsenał z oficyną to obiekty wybudowane w połowie XVIII w. Obecnie mieszczą się w nich Galeria Sztuki Współczesnej Arsenał oraz restauracja.
7. Pawilon pod Orłem został zrekonstruowany zgodnie z ryciną datowaną na połowę XVIII w. Prace renowacyjne zakończyły się w 2011 r. Pawilon jest niewątpliwą ozdobą ogrodów.

Część wnętrza zabytkowego obiektu można zobaczyć bezpłatnie. Wchodząc prawym wejściem obok drzwi głównych dostępny jest piękny hol z wystawnymi schodami oraz korytarz na piętrze z wyjściem na taras, skąd rozpościera się widok na ogrody. Bezpłatne wejście funkcjonuje do godziny 17.

Zakup biletów jest niezbędny w przypadku turystów, którzy chcą zobaczyć więcej. Kasy biletowe znajdują się w Muzeum Historii Medycyny i Farmacji w prawej części pałacu. Dostępne są dwie trasy zwiedzania:

- Trasa 1: (60-90 min) – „spacer w przeszłość – konserwacja i rewitalizacja dziedzictwa kulturowego Pałacu Branickich w Białymstoku” – ścieżka historyczna, zwiedzanie obejmuje multimedialną wystawę w piwnicach pałacowych, reprezentacyjne pomieszczenia Pałacu Branickich oraz muzeum historii medycyny i farmacji UMB.
- Trasa 2: (45-60 min): muzeum historii medycyny i farmacji UMB oraz reprezentacyjne pomieszczenia w pałacu Branickich.

DWORSKA CHOROSZCZ – Muzeum Wnętrz Pałacowych

Muzeum Wnętrz Pałacowych w Choroszczy to jednopiętrowy budynek z licznymi dekoracjami fasadowymi. Ten XVIII-wieczny pałacyk, za czasów Branickich mieścił w sobie dwadzieścia dwa pomieszczenia, z czego większość miała charakter reprezentacyjny. Piętro pałacyku zajmowały apartamenty gościnne, zaś dolną część – apartamenty Branickich.

Obecny wystrój i wyposażenie wnętrza pałacu odzwierciedla jedynie wystrój XVIII-wiecznych wnętrz, ponieważ majątek Branickich został rozprzedany po śmierci Izabeli Branickiej. Jedynym oryginalnym elementem w pałacu są płyty kominkowe z Gryfem Branickich i Ciołkiem Poniatowskich. Na parterze zachowano pierwotny rozkład pomieszczeń.

W Muzeum Wnętrz Pałacowych znajdują się następujące sale:

1. Westybul – przedsionek pałacowy z przyciągającą uwagę figurą Murzyna trzymającego latarnię. Dawniej ściany sieni zdobiły poroża i obrazy o tematyce myśliwskiej.
2. Garderoba w konserwatywnym barokowym stylu.
3. Pokój Jaśnie Pana – w czasach Branickich pełnił rolę apartamentu recepcyjnego. W pomieszczeniu znajdują się stylowe krzesła, sekretera oraz portret przedstawiający Jana Klemensa Branickiego.
4. Przedpokój – dawniej pełnił rolę poczekalni. Współcześnie jest miejscem ekspozycji rokokowych mebli.
5. Salon – największa sala w pałacu. Pomieszczenie jest ozdobione dużymi lustrami oraz wytwornymi meblami. Na ścianach widnieją portrety przedstawiające właścicieli rezydencji – Jana Klemensa oraz Izabelę Branickich.

6. Pokój Jaśnie Pani – pełnił funkcję sypialni Izabeli Branickiej. Wśród złoconych rokokowych mebli widnieją dwa portrety: Izabeli Branickiej i jej brata Stanisława Augusta Poniatowskiego.
7. Gabinet – w pokój ozdobiony damskim sekretarzykiem z lustrem, wygodnym fotelem oraz parawanem.
8. Hol, na który prowadzą dębowe schody z ozdobną żeliwną balustradą. Pomieszczenie jest wyposażone w meble charakterystyczne dla epoki cesarstwa Napoleona I.
9. Sala Zielona – odzwierciedla styl Ludwika XVI. Ściany udekorowane są portretami dam. Szczególną uwagę przyciąga marmurowa rzeźba „Wenus i Adonis”.
10. Salon na piętrze – został ozdobiony obrazami ze scenami rodzajowymi. W dwóch serwantkach zaprezentowano wyroby ze szkła z XVIII i XIX w.
11. Salonik – zgromadzenie mebli w różnych stylach.
12. Sala Angielska – zaprezentowano w niej klasyczne meblarstwo angielskie.

Pałacyk w Choroszczu pełnił w czasach mecenatu Branickich funkcję letniej rezydencji rodu. Branicycy przyjmowali tu wielu znakomitych gości, również króla Augusta III.

W czasach świetności za pałacem rozciągał się piękny reprezentacyjny salon ogrodowy. Dziś ogrody pałacowe przypominają bardziej park krajobrazowy, jednak spacer po nim jest także przyjemny. Park z mostkiem nad kanałem krzyżowym, stawem prostokątnym i wzgórzem widokowym na pałac jest często wykorzystywany do sesji ślubnych.

Grupy zorganizowane mogą wziąć udział w różnorodnych zajęciach interaktywnych trwających od 60 do 90 minut. Jednym z ciekawszych jest quest „Śladami Branickich”. Zwiedzający otrzymują rymowany przewodnik po apartamentach Branickich, w których czekają ich rozmaite zagadki do rozwiązania.

DOMY i DWORY

KOLEJARSKIE ŁAPY – osiedle kolejarskie Łapy Osse

W pierwszej połowie XVI w. istniało 8 wsi o nazwie Łapy, pochodzących od popularnego nazwiska szlacheckiego Łapiński. W roku 1676 takich wsi o dwuczłonowych nazwach było już 14. Rozwój osady, złożonej z połączonych wsi, przyspieszył po wybudowaniu kolei warszawsko-petersburskiej w latach 1862-1864. Powstały wówczas warsztaty kolejowe, dające zatrudnienie 270 osobom, zwane Depot de Lapy, po I wojnie światowej przekształcone w Zakłady Naprawcze Taboru Kolejowego.

W latach 20. XX w. zbudowano dwa osiedla kolejowe, jedno w Łapach Wygwizdowo i drugie w Łapach Osse. Od tego momentu budynki osiedli kolejowych stały się charakterystycznym elementem krajobrazu Łap, zarówno dla osób przejeżdżających przez Łapy pociągiem, jak również dla innych podróżnych.

Bliżej centrum miejscowości znajduje się osiedle kolejowe zwane Wygwizdowo, położone między rozbiegającymi się torami linii kolejowych, prowadzącymi w kierunku Warszawy i Ostrołęki. Powstało ono w roku 1924 i pierwotnie składało się z 6 drewnianych domów. Dziś można oglądać 4 z nich. W każdym domu znajdowały się mieszkania dla 4 rodzin, w latach 20 stanowiące pewnego rodzaju luksus. Mieszkali tu pracownicy zakładów kolejowych.

Osiedle kolejowe w Łapy Osse, położone jest w kierunku zachodnim w stosunku do Wygwizdowa i jest od niego większe. Składa się z 27 domów zbudowanych w latach 20. XX w. przez warszawską firmę Wolski i Wiśniewski. Domy zbudowane są z cegły, na biało tynkowane, posiadają charakterystyczne wysokie czerwone dachy (w większości). W każdym domu mieszkało 6 rodzin. Początkowo domy te przeznaczone były dla kierownictwa i robotników wykwalifikowanych z warsztatów. Przy każdym domu kolejowym była studnia, każdy ogródzony był jednakowym płotkiem i otoczony ogródkiem gdzie zasadzone były drzewa. Z Ossego do Łap kursowała drezyna „Byk”, która dowoziła pracowników.

Osiedle kolejarskie Łapy Osse wpisane jest do rejestru zabytków (27 budynków). Na ulicy Kolejowej są to domy o numerach: 1, 3, 5, 7, 9, 11, 13, 15, 17, 19, 21, zaś na ulicy Warszawskiej o numerach: 1, 3, 5, 7, 9, 11, 13, 15, 17, 19, 21, 23, 25, 27, 29, 31.

MYŚLIWSKA TUROŚŃ – dwór myśliwski z drugiej połowy XVIII wieku w Turośni Kościelnej

Dwór myśliwski zbudowano w końcu lat 60. XVIII w. na podstawie planów Jana Henryka Klemma, tego samego, który projektował letnią rezydencję Branickich w Choroszczu. Właścicielem dóbr turośniańskich był wówczas Wiktor Jan Zaleski, starosta borecki w województwie ruskim, który postanowił przebudować w stylu późnego baroku istniejące od początków XVI stulecia renesansowe założenie dworsko-ogrodowe. Najął więc odpowiednich fachowców, którzy wzniesli mu barokowy pawilon w centralnej kwaterze dawnego ogrodu włoskiego. Kiedy zmarł w 1798 r., posesorką majątku została jego bratanica Marianna, córka generała Piotra Zaleskiego, a żona Józefa Kajetana hr. Ossolińskiego, właściciela Rudki. Od tegoż 1798 r. Turośń Kościelna stała się na 100 lat centrum jednego z kluczy dóbr rudzkich. Józef Kajetan Ossoliński i jego syn Wiktor Maksymilian, właściwy dziedzic turośniańskich włości, mieszkali na stałe w Rudce. W tym czasie z wyjątkiem barokowego pawilonu inne dworskie zabudowania były zaniedbane i Ossolińscy, podczas krótkich pobytów w Turośni, zatrzymywali się tylko w nim. Wyruszali wówczas na polowania i prawdopodobnie od tego czasu ogrodowy pawilon zaczął być powszechnie nazywany myśliwskim dworem.

Po Ossolińskich właścicielami Turośni Kościelnej byli, w krótkich odstępach czasu, Potoccy, Jabłonowscy, Zamoyscy i Grunnowie. Ci ostatni popadli w długi i majątek poszedł pod młotek. W wyniku licytacji uległ on znacznemu rozdrobnieniu i przeszedł w ręce Zimnochów, Michała Bartosiewicza, Onufrego Zabrodzkiego, Juszcuków oraz Józefa i Marii Szredzińskich. Pawilon myśliwski nabyli Juszcukowie i byli

jego właścicielami aż do końca lat 70. XX w., kiedy to sprzedali go Urzędowi Gminy. W 1979 r. przeprowadzony został generalny remont pawilonu, podczas którego zniszczono piękną barokową boazerię i dwór myśliwski stał się Gminnym Ośrodkiem Kultury oraz Urzędem Stanu Cywilnego. Obecnie mieści się w nim Gminna Biblioteka Publiczna.

Obecnie, mimo tylu przejść, dwór dobrze prezentuje swoje późnobarokowe walory. Jest budowlą jednopiętrową, zwieńczoną czterospadowym, łamanym dachem, pokrytym dachówką. Nie posiada fasady, a poszczególne elewacje różnią się od siebie tylko liczbą okien i obecnością drzwi. Płaskie pilastry, wąskie otwory okienne w kształcie prostokątów zamkniętych łukiem, stanowią charakterystyczne elementy późnego baroku. Barokowy budynek jest rzadkim już dzisiaj w Polsce przykładem dworu myśliwskiego, zbudowanego w XVIII w.

NADNARWIAŃSKIE WOJSZKI – drewniana zabudowa wsi Wojszki

Wieś Wojszki, położona na terenie gminy Juchnowiec Kościelny, jest ulicówką – zabudowania występują w zwartych zespołach usytuowanych wzdłuż drogi. Charakterystyczna dla Wojszek jest bardzo interesująca zabudowa regionalna: drewniane domy, malowane na różne kolory, z niezwykle ozdobnymi okiennicami i narożnikami, z dwuspadowymi dachami, najczęściej krytymi blachą, rzadko dachówką. Przy zabudowaniach znajdują się przydomowe ogrody. Wojszki ze względu na taką specyfikę zabudowań mają wybitne walory krajobrazowo-kulturowe. Malowniczość wsi Wojszki urzekła Henryka Sienkiewicza, który umieścił ją w „Potopie”.

W układzie przestrzennym wsi zostały utrwalone układy szesnastowieczne z okresu tzw. pomiaru włócznej. Dziewiętnasto- i dwudziestowieczna zabudowa zachowuje te najstarsze układy w rozplanowaniu pomieszczeń i kształtach budynków, przydając do kilkunastowiecznej tradycji bogate formy ornamentalne – nowsze (z lat 1920-1940 i sporadycznie do 1960), ale niezwykle charakterystyczne i o bogatym wyrazie plastycznym, których zaistnienie było rezultatem złożonych przemian społecznych i politycznych oraz specyficznych metod organizacji pracy na początku XX w.¹⁷

Drewniane budownictwo domów na terenie Wojszek to zabudowa o niezwyklej sile ekspresji i bogatej kolorystyce, kipiąca rzeźbionym detalem, podobnie jak w nieodległych wsiach (Plutycze, Cietuski i Soce). Ten przykład zabudowy to ciekawa wiejska architektura współczesna – będąca wyrazem prestiżu i rozwoju, oparta na rzeźbionych, spatynowanych, pokrytych wielowarstwowym koronkowym ornamentem i bajecznie malowanych drewnianych wschodniopodlaskich domach z lat 30. - 60. XX w.

Początki miejscowości Wojszki datuje się na koniec XV w. W latach siedemdziesiątych XVI w. wieś należała do majątku z folwarkiem w Stołowaczu (położonym około 10 km od Wojszek), który był królewską (ówczesna własność państwowa). W tym czasie nazwa wsi brzmiała Wojśni. Obecna nazwa funkcjonuje od 1562 r. i pochodzi prawdopodobnie od imienia “Wojśław – woin sławny”.

W XVIII w. przez Wojszki przebiegał ważny trakt pocztowo-komunikacyjny, łączący Warszawę z Wilnem. Przebiegał on przez Brańsk, Bielsk Podlaski, Białystok i Grodno. Wojszki były ważnym punktem na tym trakcie. Znajdowała się tu stacja pocztowa, w której trzymano 6-8 par koni pocztowych i bryczek, potrzebnych do przewożenia podróżnych i ich bagaży. Drogą tą odbył swą ostatnią podróż do Grodna król Stanisław August Poniatowski, jadąc w kierunku Białegostoku, gdzie miał się zatrzymać na nocleg. 29 grudnia 1794 r. król przejechał przez Wojszki. Budowa w końcu ubiegłego XIX w. kolei żelaznej, prowadzącej z Białegostoku do Bielska Podlaskiego, spowodowała, że trakt stracił swoje znaczenie, a stacja pocztowa została zlikwidowana.

¹⁷ J. Szewczyk, Przemiany krajobrazu na Białostocczyźnie.

W 1872 r. rozpoczęto utwardzanie (brukowanie) drogi wiejskiej, a w 1884 r. powstała w Wojszkach szkoła. Szkoła początkowo mieściła się w prywatnych budynkach, dopiero później został wybudowany budynek szkolny, który znajdował się naprzeciwko kaplicy. Budynek ten po I wojnie światowej sprzedano, a zajęcia szkolne realizowano w wynajmowanych pomieszczeniach prywatnych. Dopiero w 1956 r. w północnej części wsi zbudowano budynek z przeznaczeniem na szkołę. Spełniał on swoją rolę przez około 20 lat.

Wybuch I wojny światowej całkowicie zahamował rozwój wsi. W 1915 r. prawie wszyscy jej mieszkańcy musieli wyjechać w głąb Rosji i dopiero po 5-6 latach zaczęli wracać na rodzinną ziemię. Wieś w większej części została spalona lub zdewastowana. Nie wszystkim też dane było wrócić w rodzinne strony, gdyż wiele osób, a nawet całych rodzin, zostało w Rosji na zawsze. Wielu zginęło na frontach lub zmarło z różnych przyczyn, a tych co wrócili dziesiątkowały choroby. Jednak ci, którzy ocalili, dzięki swojej ciężkiej pracy, stopniowo odbudowywali zniszczone budynki, orali odłogi i siali zboża.

Druga wojna światowa dotknęła Wojszki niezbyt mocno. Front przetaczał się trzykrotnie – w 1939 r., 1941 r. i 1944 r. 25 czerwca 1941 r. na terenie Wojszek doszło do bitwy obronnej między wojskami ZSSR a Niemcami na uroczysku Komarówka, wzdłuż drogi do Kaniuk. Przez 5 lat działań wojennych w różnych okolicznościach zginęło 29 osób i spłonęło 21 gospodarstw. Później 14 rodzin wyjechało do ZSRR i tam zamieszkało na stałe. Okres II wojny światowej odbił się negatywnie na rozwoju ekonomiczno-gospodarczym wsi. Warunki polityczne również nie były sprzyjające dla rolnictwa (wieś typowo rolnicza). Wszystko to zahamowało rozwój gospodarczy Wojszek. Dopiero w kilka lat po wojnie gospodarka ożywiła się. Zaczęto budować obszerniejsze domy mieszkalne i budynki gospodarcze. W roku 1954 wieś podłączono do sieci elektrycznej. W 1990 r. zbudowano we wsi wodociąg, doprowadzając wodę do każdego gospodarstwa

MOZAIKA KULTUR – zabytkowy układ urbanistyczny miasta Zabłudów

Twórcą miasta Zabłudowa i jego urbanistycznego kształtu był Grzegorz Chodkiewicz. Zabłudów otrzymał prawa miejskie dopiero w połowie XVI w. Lokacja miasta na prawie magdeburskim w 1553 r. zbiegła się w czasie z tworzeniem centralnej rezydencji Zygmunta II Augusta w Knyszynie, gdzie pierwszym starostą był właśnie Aleksander Chodkiewicz.

Dziełem Grzegorza Chodkiewicza było zagospodarowanie przestrzenne miasta. Siedzibę dworską (dwór istniał już w 1550 r.) oddzielały od miasta: rzeka i staw. Dość spory – jak na ówczesne czasy – rynek kształtem zbliżony był do kwadratu. W jego krańcach wyznaczono pary ulic wychodzące z każdego rogu, które zbiegały się pod kątem prostym. We wschodniej części rynku usytuowano kościół parafialny pod wezwaniem Wniebowzięcia NMP. Ze względu na fakt osiedlania się we włościach zabłudowskich ludności ruskiej Grzegorz Chodkiewicz ufundował w 1567 r. cerkiew pod wezwaniem Uśpienia i św. Mikołaja. W tym samym roku Chodkiewicz założył szpital – przytułek dla ubogich wyznawców obu religii, oraz ustanowił bakałarza do prowadzenia szkoły.

W 1568 r. w Zabłudowie usytuowano jedną z pierwszych drukarni na Grodzieńszczyźnie. Decyzją Grzegorza Chodkiewicza zostali sprowadzeni z Moskwy dwaj drukarze: Iwan Fiodorow i Piotr Mścislawiec. Osiedlenie się drukarzy w dobrach zabłudowskich zostało dodatkowo umocowane nadaniem im wsi Rafałówka. W latach 1569-1570 w Zabłudowie drukowano Psalterz i Ewangelię Pouczającą. Drukarnia zaprzestała swej działalności w 1572 r., kiedy to Fiodorow opuścił miasto i przeniósł się do Lwowa. W końcu XVI w. drukarnia została przeniesiona do Supraśla.

Od XVI w. Zabłudów stał się ośrodkiem kalwinizmu, siedzibą seniora podlaskiego i 2 ministrów; wielokrotnym miejscem synodów kalwinów litewskich. W 1608 r. wybudowano tu, ufundowany przez

Krzysztofa Radziwiłła, jeden z głównych zborów tego wyznania, umiejscowiony pomiędzy rynkiem miejskim a stawem dworskim. Budynek był drewniany.

Położenie Zabłudowa sprzyjało rozwojowi gospodarczemu z jednej strony, z drugiej natomiast powodowało, iż miasteczko było narażone na działania wojenne. Wraz z najazdem szwedzkim (1655-1657), wojną z Moskwą (1658-1660) oraz przemarszami zbuntowanych wojsk Korony i Litwy, Zabłudów doznał wielu strat. Wydarzenia połowy XVII w. zahamowały rozwój miasta. Druga połowa XVII w. to ponowne zasiedlanie Zabłudowa przez nowo przybyłą tu ludność. W rezultacie nastąpiło też pewne przesunięcie etniczne i społeczne, zdecydowanie wzrosła liczba ludności chłopskiej. Zabłudów stał się miastem typowo rolniczym.

W 1688 r. odbudowano budynek kościoła katolickiego, który ucierpiał podczas działań wojennych. Prawdopodobnie wtedy zmieniono patronów kościoła na świętych Apostołów Piotra i Pawła, którzy pozostali nimi do dziś. Do końca XVIII w. struktura społeczna hrabstwa nie uległa zmianie poza napływem Żydów – szczególnie do samego miasta. Gmina żydowska powstała w 1655 r. Zasiedlenia dokonała okręgowa gmina z Tykocina. Dzielnica żydowska znajdowała się w północno-zachodniej części miasta. Największe skupisko domów było w tzw. Zaułku Żydowskim w rejonie świątyni. Żydzi mieszkali także przy ulicach: Białostockiej, Suraskiej, Szkolnej, Łaziebnej, Przyrzecznej i Zatylniej. Słynna drewniana synagoga powstała w XVII w. W 1638 r. Krzysztof Radziwiłł zezwolił Żydom na budowę szpitala oraz bożnicy, nadał też im plac przy ulicy Suraskiej "na szóstym placu od Rynku".

Jeszcze w połowie XVII w. Zabłudów był typowym miasteczkiem rolniczym. Mieszkańcy uprawiali zboża, a w pobliskim Tykocinie znajdował się spichlerz zabłudowski. Oprócz zboża sprzedawano także drewno i miód. Ze względu na położenie w pobliżu puszczy mieszkańcy zajmowali się też budownictwem. Na terenie miasta działały karczmy, w mieście funkcjonowały trzy młyny, dwa razy w tygodniu odbywały się targi.

Od 1815 r. w Zabłudowie zaczął rozwijać się przemysł włókienniczy. Było to konsekwencją kilku czynników. Ustabilizowała się sytuacja polityczna, co pozwoliło na rozwój i ekspansję rynków wewnętrznych, a dodatkowo hodowla owiec spowodowała, że ceny produktów znacząco się obniżyły. Szukano też rynków zbytu w Cesarstwie Rosyjskim. W pierwszej połowie XIX w. powstał w Zabłudowie nowy zakład włókienniczy – "Zakład Nusbauna Sapira".

Upadek powstania listopadowego w 1831 r. spowodował wprowadzenie ceł pomiędzy Królestwem Polskim a Cesarstwem, co wpłynęło na podwyższenie cen produktów wytwarzanych przez włókienników. Kolejne lata przyniosły ponowny rozkwit Zabłudowa, a co za tym idzie wzrost liczby mieszkańców miasta, a w szczególności Żydów. Rozpoczął się też proces przemieszczania fabryk do obwodu białostockiego. Rola takich miast, jak Zabłudów, Wasilków czy Supraśl znacząco wzrosła. Prosperity nie trwała długo, w latach 50. XIX w. nastąpił okres stagnacji, nie zwiększała się liczba robotników zatrudnionych w fabrykach sukna – było ich zaledwie kilkudziesięciu. Wyroby rzemieślnicze przeznaczano przede wszystkim na lokalny rynek. Pozostała część mieszkańców zajmowała się głównie uprawą roli. Pod koniec XIX w. w mieście było pięć dużych garbarni. Zabłudów zyskał sławę dzięki nowej technologii suchej produkcji zelówek. Wyroby sprzedawano wojsku rosyjskiemu.

W drugiej połowie XIX w. w Zabłudowie do większych zakładów można było zaliczyć fabrykę sukna Asza, dwa młyny parowe, pięć dużych garbarni oraz wiele drobnych warsztatów tkackich. Większość przemysłu drobnego znajdowało się w rękach Żydów. W Zabłudowie oprócz synagogi funkcjonowały także cztery domy modlitwy, szkoły elementarne żydowskie i chrześcijańskie. U schyłku XIX w. w Zabłudowie powstał Teatr Żydowski. Sztuki tam wystawiane zazwyczaj gromadziły większą część mieszkańców miasta.

Tuż przed wybuchem I wojny światowej miasto zaczęło się prężnie rozwijać. Pomiędzy grudniem 1913 a marcem 1914 r. rynek oraz dwie ulice oświetlono lampami gazowymi. Przy rynku ustawiono dwie latarnie, a na ulicach Białostockiej i Suraskiej po jednej. W marcu 1914 r. postawiono jeszcze cztery lampy naftowo-żarowe. 15 VIII 1914 r. Grodzieńskie Towarzystwo Rolnicze zorganizowało w Zabłudowie pokaz maszyn i narzędzi rolniczych.

Po II wojnie światowej miasto bezpowrotnie straciło swój wcześniejszy charakter. W dzisiejszym Zabłudowie nie ma już śladu po żydowskich sklepikach, garbarniach, łaźni czy synagodze. Jedyną pamiątką po tych ludziach są ruiny cmentarza żydowskiego i Ohel cadyka Izaaka syna Cwi Dow Bera.

Zabłudów jest miastem nieprzerwanie od 1553 r. Zaprojektowany w XVI w. zabłudowski rynek i przylegająca do niego prostokątna sieć ulic zachowały swój niezmienny układ do dnia dzisiejszego. Charakterystyczny kształt części zabłudowskich zagród (przypominających wyciągnięte prostokąty) formujących tzw. wsie ulicówki są pozostałością rządów Królowej Bony. To z jej inicjatywy w XVI w. przeprowadzono tzw. pomiareń włochną. Była to wielka reforma rolna polegająca na komasacji gruntów (dotychczasowe osadnictwo było chaotyczne), wprowadzeniu regularnego czynszu od chłopów (w miejsce różnych świadczeń) i wprowadzenie trójpolówki.

Znanym mieszkańcem Zabłudowa był Franciszek Karpiński – autor popularnej kolędy „Bóg się rodzi”. Stało się tak za sprawą króla Augusta Poniatowskiego, gospodarza słynnych czwartkowych obiadów, podczas których Karpiński dał się poznać jako wybitny poeta, ale też jako gość źle zanoszący środowisko dworskie. Wiedząc to król zaprosił go do Izabeli Branickiej, swojej siostry. Poeta z zaproszenia chętnie korzystał wielokrotnie spędzając wakacje w Białymstoku. I to tu dostał propozycję pracy jako gubernator księcia Dominika Radziwiłła w Zabłudowie. Karpiński jest patronem miejscowej szkoły podstawowej, ale też autorem hejnału miasta.

Swoje losy z Zabłudowem związał również, po części, Mikołaj Kawelin. Emerytowany carski pułkownik, słynącym ze swej fortuny i sympatii wobec miejscowej ludności (zafundował m.in.: Dom Ludowy i remizę w Kamionce). Był jednym z pierwszych prezesów klubu piłkarskiego Jagiellonia. Z okolic Zabłudowa pochodziła jego pierwsza żona Helena – córka senatora Aleksandra Kruzenszterna, która do małżeństwa wniosła duży majątek – wieś Rafałówkę. Po wybuchu Rewolucji Październikowej Kawelin wraz z rodziną uciekł do Francji. Po I Wojnie Światowej wrócił do Polski sam i osiadł w swoim drugim majątku – w Majówce.

FABRYKANCKI SUPRAŚL – Domy Tkaczy

Zabytkowe Domy Tkaczy są zlokalizowane przy klimatycznej uliczce 3 Maja, na której można zjeść regionalne potrawy, wypić kawę i kupić pamiątki. Stanowią charakterystyczny element budujący wizerunek Supraśla i atmosferę ulicy, przy której codziennie spacerują mieszkańcy i turyści.

Charakterystyczna dla Domów Tkaczy jest niska drewniana zabudowa, prostokątna bryła oraz dwuspadowy dach z naczółkami. Pierwotnie ściany były bielone wapniem, a dach kryty gontem (dziś ściany są obite deskami, a dach pokryty dachówką). Na środku parteru sień wytyczała oś, od której odchodziły symetrycznie pomieszczenia. Taki dom służył przeważnie 2 rodzinom. Z jednej strony budynku na parterze mieściły się pokoje mieszkalne, z drugiej – tkackie, a oddzielała je sień. Ciekawe w Domach Tkaczy są kominy, tzw. nogawice i masywne okiennice na oknach.

Domy Tkaczy powstały z inicjatywy Wilhelma Fryderyka Zacherta – właściciela pierwszej manufaktury włókienniczej w Supraślu. Sprowadziła go tu ze Zgierza wizja bankructwa, na które po klęsce powstania listopadowego w 1831 r. narażeni byli fabrykanci. Na granicy Królestwa Polskiego na przedsiębiorców nałożono 30% podatek na sukno eksportowane do Rosji oraz zakaz tranzytu polskiego sukna na rynki wschodnie do Chin. Leżący w Cesarstwie Supraśl okazał się idealnym miejscem na przeniesienie biznesu.

Dzięki temu, że fabrykanci z Łodzi i ze Zgierza tu właśnie zainstalowali swoje interesy, Supraśl z wielokrotniła swoją populację, stając się prężnie działającym ośrodkiem przemysłowym.

Domy Tkaczy są jednym z ważniejszych, ale nie jedynym, elementem wizerunku fabrykanckiego miasta. Poznawanie włókienniczej historii Supraśla uwzględniać musi również inne obiekty, w szczególności:

- Pałac Buchholtzów – datowany jest na koniec XIX w./początek XX w. Jest pamiątką po aktywności fabrykantów, rodziny Zachertów i Buchholtzów. Pałac początkowo należał do Wilhelma Zacherta, będąc o wiele skromniejszym. Dopiero gdy odkupił go Adolf Buchholtz junior w związku ze swoim ślubem z Adelą – córką łódzkiego potentata Scheiblera – rozbudował go do obecnych rozmiarów. Przebudowa (trwająca 13 lat) była koniecznością i warunkiem ożenku. Do pałacu prowadzi ulica 3 Maja ze swoimi Domami Tkaczy. Sam budynek w eklektyczny sposób łączył cechy włoskiego i francuskiego renesansu. Zwracał uwagę bogatym wystrojem i zdobieniami w duchu secesji, tokańskimi kolumnami i półkolumnami, balkonami w kształcie muszli, głowicami pilastrów dekorowanymi słonecznikami, tulipanami i makami. Figury Atlantów na kolumnach portyku zapraszają do wejścia. Dach pokryty był miedzianą blachą, z facjatami i lukarnami. Z dawnego pałacu zachowały się ściany zewnętrzne, sala bankietowa, teatr domowy, secesyjna klatka schodowa, sztukaterie, gabinet dawnego właściciela Adolfa Buchholtza oraz wozownia i stajnie mieszczące obecnie szkolne warsztaty tkackie i salę gimnastyczną. Zespół pałacowo-parkowy od 1959 r. jest siedzibą Liceum Plastycznego im. Artura Grottgera. Mury tej artystycznej szkoły opuściło wielu utalentowanych uczniów, spośród których niektóre nazwiska są znane w świecie sztuki, jak Leon Tarasewicz.
- Dom Kleina – został zbudowany w XIX w. jako dom administratora fabryki Buchholtzów, potem przeznaczono go na dom parafialny gminy ewangelicko-augsburskiej. Obecnie jest siedzibą Centrum Kultury i Rekreacji. W środku znajduje się galeria Wiktora Wołkwa – uznanego fotografika, który dokumentował piękno krajobrazów Podlasia oraz restauracja tatarska Tatarynka, w której gotuje prawdziwa Tatarka.
- Biały Dworek (nazywany również Dworkiem Zachertów) – przez długie lata należał do fabrykanckiej rodziny Zachertów. Fryderyk Wilhelm Zachert objął od władz rosyjskich Pałac Opatów, część zabudowań klasztornych, folwark i właśnie ten dworek. Sam w nim nie zamieszkał, najprawdopodobniej osadzając tu zarządcę swojego majątku. Dworek jest obecnie siedzibą Parku Krajobrazowego Puszczy Knyszyńskiej. Jego białe, tynkowane ściany pięknie odbijają słońce, stanowiąc kontrastujące tło dla ceglanych dachówek.
- Ratusz Miejski – budynek, w którym obecnie mieści się Urząd Miejski, od początku swego istnienia przeznaczony był na cele oświatowe. Józefina Zachert ufundowała ten obiekt w 1906 r. jako pierwszą polską szkołę. Zbudowała ją i utrzymywała z własnego majątku. Udało się jej uzyskać od władz carskich pozwolenie na naukę języka polskiego i historii, co było ewenementem na skalę całego Cesarstwa Rosyjskiego.
- Kaplica rodziny Zachertów – została wzniesiona w 1885 r. w neoklasycystycznym stylu. Na froncie znajduje się herb rodziny Zachertów. Leżą tu między innymi Fryderyk Wilhelm Zachert (pierwszy fabrykant, zm. w 1885 r.), oraz jego żona Józefina Zachert (działaczka, aktywistka, zm. w 1924 r.).
- Kaplica Buchholtzów – kaplica-mauzoleum w stylu neogotyckim, zaprojektowana przez warszawskiego architekta Hugo Kudera. Zbudowana w 1904 r. na zlecenie Adeli Buchholtz, której mąż Adolf zginął w tragicznym wypadku podczas przejażdżki konnej.

TRADYCJA I FOLKLOR – Podlaskie Muzeum Kultury Ludowej

Podlaskie Muzeum Kultury Ludowej jest położone przy ul. Leśnej w Wasilkowie. Gromadzi się w nim i udostępnia zwiedzającym zabytkową drewnianą architekturę wsi podlaskiej, którą współcześnie można podziwiać już tylko w muzeach na wolnym powietrzu. W skansenie (założonym w 1982 r.) znajdują się zarówno obiekty zaliczane do tak zwanej małej architektury, a więc krzyże, kapliczki, studnie, jak i budynki mieszkalne i gospodarcze, a także dziewiętnastowieczny dwór z Bobry Wielkiej. Muzeum rozwija się, przenoszone są wciąż nowe obiekty z terenu województwa podlaskiego.

Pierwszy budynek przeniesiono na teren skansenu w 1984 r., była to kuźnia z Gródka. Intensywne prace budowlane trwały do roku 1991. Do tego czasu udało się przenieść trzy kompletne zagrody, gdzie odtwarzano przysiółek drobnoszlachecki, zagrodę leśną i dwór wraz ze spichlerzem. Do skansenu translokowano również wiatrak, młyn wodny oraz kuźnię. Ogółem udało się przenieść do początku lat dziewięćdziesiątych blisko trzydzieści budynków.

W listopadzie 1994 r. wybuchł pożar, w wyniku którego spłonęło doszczętnie dziewięć budynków, dziesiąty udało się uratować, ale z przeznaczeniem już tylko na cele pozaekspozycyjne. Wśród straconych budynków był najstarszy obiekt w skansenie – stodoła z połowy XVIII w., a także dwa unikalne maneże służące do ochrony drewnianych kieratów. Strata blisko jednej trzeciej posiadanych obiektów oraz brak możliwości realizacyjnych, wynikający głównie z ograniczonych środków finansowych, przyczyniły się do znacznego ograniczenia ambitnych planów przyjętych do realizacji w latach osiemdziesiątych. Obszar skansenu ograniczono do blisko trzydziestu hektarów, rezygnując z odtworzenia dalszych układów osadniczych poza istniejącym już przysiółkiem drobnoszlacheckim.

Od końca lat dziewięćdziesiątych rozpoczęto ponowne translokowanie do skansenu obiektów architektonicznych, w tym chałupy ze Starej Grzybowszczyzny, trzech stodół oraz dwóch spichlerzy i dwóch niewielkich wiatraków. Ograniczenie powierzchni skansenu wiązało się z rezygnacją z odtwarzania całych zespołów osadniczych (o charakterze ulicówki i szeregówki). Pojedyncze zagrody związane z tymi układami osadniczymi rozmieszczono pomiędzy już istniejące zespoły zabudowy.

W Muzeum jest udostępnionych 50 budynków, budowli i obiektów. Zwiedzanie ekspozycji z przewodnikiem zajmuje około dwóch godzin. Spacer po skansenie bez przewodnika jest również atrakcyjnym sposobem na poznanie historii, a przede wszystkim architektury podlaskiej wsi, jednak wówczas nie ma możliwości wejścia do środka wewnątrz. W skansenie organizowane są liczne wydarzenia kulturalno-historyczne, warsztaty oraz lekcje edukacyjne. Bardzo interesujące są stałe wystawy, które pozwalają lepiej poznać i zrozumieć charakter wsi podlaskiej. Są to między innymi:

- Wystawa wewnątrz dworskich we dworze z Bobry Wielkiej.
Ekspozycja prezentuje trzy najbardziej charakterystyczne pomieszczenia dworu wiejskiego z początku XX w.: jadalnię, salon i kancelarię gospodarza. Niestety z oryginalnego wyposażenia zachował się jedynie sekretarzyk. Pomieszczenia wypełnione są meblami, tkaninami i bibelotami, charakterystycznymi dla wewnątrz dworskich.
- Dziecięce troski i beztroski. Dziecko w społeczności wiejskiej Podlasia XIX / XX w.
Wystawa ukazuje świat wiejskiego dziecka od czasu niemowlęctwa po lata nauki szkolnej. We wnętrzu wiejskiej chaty można zobaczyć przedmioty związane z życiem codziennym dziecka od najmłodszych lat, takie jak kołyski, wózki czy też chodziki. Niezwykle ważną rolę w życiu dzieci odgrywały zabawki, stąd też na wystawie starano się ukazać ich wyjątkową różnorodność, od prostych wykonanych z kawałka tkaniny lub drewna po porcelanowe lalki. Na ekspozycji przedstawiono dziecięce ubrania sprzed kilkudziesięciu lat. Wraz z ekspozycją został

udostępniony dla najmłodszych plac zabaw z wyposażeniem nawiązującym do dawnych wiejskich zabawek np. konikami na biegunach.

- Sochy, sierpy, stępy..., czyli o niegdysiejszym gospodarstwie.

Wystawa prezentuje narzędzia i sprzęty związane z uprawą, przechowywaniem i obróbką zbóż w dawnym wiejskim gospodarstwie na Białostocczyźnie. Ekspozyty pochodzą z okresu od końca XIX w. do połowy XX w., a niektóre używane były jeszcze kilkanaście lat temu.

- Środki transportu wiejskiego.

Wystawa prezentuje wozy, sanie oraz bryczki, jakie były używane na Białostocczyźnie od końca XIX do połowy XX w. Na ekspozycji można zobaczyć także archaiczne urządzenia do transportu włóczego – samorodny włók krokwiowy oraz sanki, których używano latem m.in. do przewożenia pługa lub radła na pole.

KOPALNIE KRZEMIENIA – rezerwat leśno-archeologiczny „Krzemianka”

Rezerwat leśno-archeologiczny utworzono w 1988 r. Występuje tu bardzo bogata szata roślinna o wysokim stopniu naturalności oraz liczne źródła zasilające rzekę Krzemiankę. Rezerwat tworzy rozległa zabagniona dolina z licznymi źródłiskami otwartymi, mulistymi i torfowiskowymi. Źródła to naturalne wypływy wody podziemnej, świadczące o wyjątkowej zdolności terenów leśnych Parku Krajobrazowego Puszczy Knyszyńskiej do gromadzenia wód podziemnych. Tworzą one malownicze zespoły dużych nisz źródłiskowych z oryginalną szatą roślinną. Ocenia się, że na terenie PKPK występuje ponad 450 źródeł.

Przez najciekawsze fragmenty rezerwatu prowadzi 4 km ścieżka przyrodnicza, której elementem jest drewniana kładka, prowadząca nad zabagnioną doliną rzeki Krzemianki. Wzdłuż trasy ustawiono kilka ławeczek, które pozwalają odpocząć lub posiedzieć i posłuchać odgłosów lasu.

Ścieżka umożliwia podziwianie piękna tego niezwykłego terenu, dotarcie do trudno dostępnych miejsc. Czasem, na trasie można natknąć się na przeszkodę w postaci powalonego drzewa, jednak oddaje to wspaniały, dziewiczy klimat tego miejsca. Spacer ścieżką dydaktyczną urozmaica kolorowa, zróżnicowana roślinność. Wywrócone drzewa stanowią także element edukacyjny, ponieważ dostarczają niepowtarzalnej możliwości przyjrzenia się z bliska systemowi zakorzeniania drzewa.

Na terenie rezerwatu znajdują się także: skansen pszczelarski, drzewa bartne, wieża widokowa oraz kopalnie krzemienia. Kopalnie krzemienia zostały odkryte w 1991 r. przez leśnika Romana Pruskiego. W 1992 r. prowadzone były badania przez ekipę z Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie. Pozwalają one stwierdzić, że ok. 3000 lat temu funkcjonowało tu całe zagłębie wydobywcze i przetwórcze (około 300 kopalń oraz kamieniołomy), gdzie wydobywano surowiec do produkcji kamiennych narzędzi. Ślady po dawnych kopalniach pokrywają południowy stok wzgórza – od szczytu do podnóża widoczne są liczne zagłębienia i hałdy. Co ciekawe, owe kopalnie przetrwały do dziś w niemal nienaruszonym stanie.

Na spokojne przejście trasy od parkingu, przez kładki do dawnych kopalń krzemionki i powrót do punktu wyjścia trzeba przeznaczyć około 2 godzin. Wejście na teren rezerwatu i spacer po kładce są bezpłatne.

RZECZOSPOLITA RZEMIEŚNICZA - Centrum Rękodzieła Ludowego w Niemczynie

Gmina Czarna Białostocka jest obszarem wyjątkowo bogatym pod względem zachowanego dziedzictwa kulturowego. Jest to prawdziwa ostoja artystów ludowych, reprezentujących ginące zawody. Centrum Rękodzieła Ludowego w Niemczynie stało się miejscem, w którym podjęto próbę zachowania i propagowania ginących zawodów w regionie. Przygotowano ofertę pozwalającą zapoznać się z tradycyjnym rzemiosłem, twórcami oraz ich pracowniami. W nowo wyremontowanym, przedwojennym budynku szkoły, każdy sam może spróbować swych sił podczas różnorodnych warsztatów rękodzieła

dając upust wyobraźni, talentom oraz spontaniczności. Bogata oferta zajęć, skierowanych zarówno do dzieci i młodzieży, jak też i do osób dorosłych, prowadzona jest przez lokalnych twórców ludowych oraz wykwalifikowanych instruktorów rękodzieła.

Centrum Rękodzieła Ludowego to miejsce ekspozycji, organizowania warsztatów (tkactwa, batiku, witrażu i innych), pokazów oraz przyjmowania wycieczek. To również doskonałe miejsce na różnego rodzaju plenery (fotograficzne, malarskie, rzeźbiarskie i inne). Znajduje się w nim 15 miejsc noclegowych w 3-osobowych pokojach. To wreszcie punkt wypadu do sąsiadujących wsi. Po udziale w zajęciach warsztatowych można wybrać się do pobliskich pracowni i warsztatów, w których nadal są produkowane przedmioty tradycyjnymi metodami:

- Czarna Wieś Kościelna – kilka funkcjonujących warsztatów garncarskich. Pierwszym garncarzem we wsi był Antoni Piechowski, który przybył z Knyszyna do Czarnej Wsi Kościelnej w 1799 r. Zajmował się on nie tylko toczeniem naczyń na kole garncarskim, ale także wypałem cegły i dachówki. W XIX w. technika ceramiczna zainspirowała całą wieś, zaczęli się nią zajmować niemalże wszyscy. Najczęściej wyrabiano dachówkę „esówkę”. Duży popyt stał się źródłem dochodu niektórych gospodarzy. Wybrakowanych dachówek używano wraz z zaprawą wapienną do budowy domów, piwnic i budynków gospodarczych nadając oryginalny, nietypowy charakter oraz klimat miejscowości.

Na początku XX w. zaczęto wyrabiać ceramikę siwą i czerwoną zwaną czasem zgrzebną lub biskwitową, które różniły się między sobą jedynie końcowym etapem wypału. Wytwarzane naczynia we wsi spełniały głównie rolę użytkową. W okresie międzywojennym zaczęto używać szkliv i różnych dodatków nadających barw: wiśniowej, żółtej, ceglastej, zielonkawej czy brązowej. Technologia wyrobu naczyń w działających pracowniach jest podobna i niezmienniana od lat.

Używana do wyrobu naczyń glina pochodząca z miejscowych złóż wymaga odpowiedniego przygotowania, które wpływa dodatnio na jej strukturę. Dawniej struganie, oczyszczanie i wyrabianie gliny odbywało się ręcznie, obecnie czynności te są zmechanizowane. Twórcy na kołach garncarskich toczą naczynia o kształtach tradycyjnych dla tego ośrodka: smukłe „ładyszki” i dzbanki, pękate „buńki”, przysadziste miski, garnki i dwojaki. Przy wyrobie naczyń wykorzystuje się stare, sprawdzone technologie, a pokazy toczenia i zdobienia naczyń pełnią funkcje edukacyjne.

- Na skraju Czarnej Wsi Kościelnej stoi kuźnia jednego z najbardziej prężnych kowali na Podlasiu, łącząca tradycje kowalstwa ludowego i artystycznego. Przed kuźnią i w galerii stoją świeczniki, rzeźby – czarownice, grający muzycy i chóry anielskie.
- Zamczysk – ostatnia na Podlasiu tradycyjna pracownia łyżkarska. Przy pomocy prostych narzędzi wytwarzane są w niej nie tylko łyżki, ale również inne przedmioty stosowane w kuchni. Położenie na skraju Puszczy Knyszyńskiej oraz łatwość pozyskiwania surowca sprzyjały od XIX w. produkcji łyżek i innych drobnych, drewnianych sprzętów niezbędnych w wiejskim gospodarstwie. Odwiedzając warsztat można obserwować, jak wprawnymi ruchami za pomocą tradycyjnych narzędzi i technologii stosowanych od dawna, wydobywa się z kawałka drewna kształt łyżki.

Komercjalizacja produktu

Pomysł na produkt turystyczny oraz jego opracowanie nie gwarantują jeszcze odniesienia sukcesu rynkowego, który w turystyce jest postrzegany jako zysk osiągnięty na sprzedaży. Produkt należy jeszcze skomercjalizować, przez co należy rozumieć wprowadzenie produktu na rynek poprzez:

- dostosowanie produktu do wymogów rynku;
- współpracę różnych partnerów;
- umiejętną sprzedaż oferty;
- przygotowanie kompleksowej oferty (ustalenie ceny, promocja, dystrybucja i sprzedaż);
- ukierunkowanie na zaspokojenie konkretnych potrzeb i oczekiwań odbiorców;
- skierowanie oferty do określonych segmentów rynku;
- oferowanie produktu za pośrednictwem różnych kanałów dystrybucji;
- promowanie produktu w ramach wspólnej strategii marketingowej.

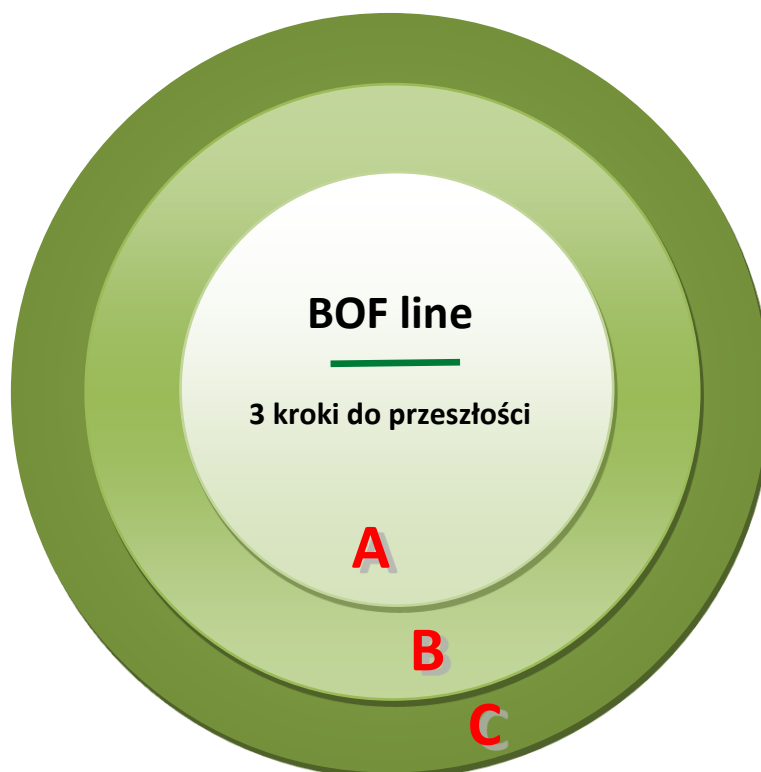
Każdy produkt powinien być budowany z myślą o zaspokojeniu potrzeb konkretnego segmentu rynku turystycznego, określonego motywu podróży i uzyskaniu korzyści. Podobnie uczyniono w przypadku wyboru produktów kluczowych i budowania produktu wizerunkowego Białostockiego Obszaru Funkcjonalnego. Produkt wizerunkowy BOF bazuje na dziedzictwie kulturowym tego obszaru. Walory środowiska przyrodniczego – Dolina Narwi i Puszcza Knyszyńska – dają możliwości zarówno aktywnego zwiedzania tego obszaru, jak również skłaniają do wypoczynku biernego. Są kojarzone z całym województwem podlaskim, a nie z konkretnymi gminami. Wypozycjonowanie na tym tle wspólnego i spójnego produktu zbudowanego na walorach kulturowych regionu może wpłynąć na:

- po pierwsze – budowanie skojarzeń z obszarem BOF, jako miejscem wypoczynku w atrakcyjnym środowisku przyrodniczym połączonego z poznawaniem walorów kulturowych;
- po drugie – zwiększenie rozpoznawalności obszaru BOF, który nie funkcjonował dotychczas jako destynacja turystyczna (region turystyczny), oferuje jednak wyraźną korzyść turystyczną rozumianą jako wzbogacenie własnej wiedzy, ale także umiejętności i doświadczeń w odniesieniu do tradycji, kultury, historii i folkloru tego obszaru;
- po trzecie – zaspokojenie motywu poznawczego, chęci poznania miejsc o silnym oddziaływaniu na lokalną kulturę, dając jednocześnie możliwość pełnego, wieloaspektowego i różnorodnego doświadczenia powiązań i zależności kulturowo-społecznych pomiędzy poznawanymi miejscami i obiektami,
- po czwarte – rozłożenie konsumpcji produktu w czasie, zachęcając do dłuższego pobytu albo powrotu, zwiększając tym samym wydatki turystów.

Kluczowe produkty turystyczne Białostockiego Obszaru Funkcjonalnego tworzą spójny i jednolity wizerunek, który można analizować na osi czasu, bądź przemian społeczno-kulturowych. Jednocześnie istnieje możliwość tworzenia różnych kompozycji zmierzających do komercjalizowania oferty. Jedną z nich jest propozycja przygotowania trzydniowej oferty tematycznej (ryc. 15).

Strefa A (dzień pierwszy) nawiązuje do barokowej historii Białegostoku i Choroszcy oraz materialnych i niematerialnych pamiątek związanych z rodem Branickich. To sfera duchowych uniesień, egzaltacji, konwenansów i królewskiego przepychu. Strefa B (dzień drugi) to ukazanie życia ludzi niższych warstw społecznych na przełomie wieków, ale także właścicieli dworów czy zamożnych fabrykantów. To sfera prozy życia, trudów codziennej pracy, robotniczych domów, przywiązania do ziemi, ale też romantyczności i sielskość wsi, różnorodnych i ciekawych zdobień domów, zaskakujących kształtów architektonicznych. Strefa C (dzień trzeci) to odbycie podróży, zarówno metafizyczna jak i rzeczywistej, do prehistorii (poszukiwanie prehistorycznych miejsc kultu przy kopalniach krzemienia), obcowanie z naturą,

poszukiwani ciszy i wewnętrznego spokoju. To strefa intelektualnej metamorfozy, związana z produktami, które pośredniczą w przekazywaniu tradycyjnej wiedzy, umiejętności, dostarczają informacji, inspirują, kształcą, odkrywają tradycje i obrzędy, pozwalają na obcowanie ze śladami przeszłości w muzeach ale także z mieszkańcami, poznawanie ich kunsztu i warsztatu rzemieślniczego.



Ryc. 15. Oferta trzydniowej wycieczki tematycznej
Źródło: opracowanie własne.

Produkty kluczowe z poszczególnych gmin powinny stanowić gotową bazę dla przygotowania oferty turystycznej Białostockiego Obszaru Funkcjonalnego. Z drugiej zaś strony powinny być wyrazistym komunikatem marketingowym, przedstawiającym unikatową ofertę turystyczną tego obszaru, jego produkt wizerunkowy i jednocześnie umożliwiać:

- samodzielne budowanie oferty turystycznej w oparciu o dowolne komponenty walorów i atrakcji turystycznych;
- sprzedaż dowolnie zestawionej oferty dla wybranej grupy docelowej;
- łatwy rozwój oferty turystycznej;
- nieograniczone włączanie się w sprzedaż przedsiębiorców z branży turystycznej.

Poniżej przedstawiono przykład budowania oferty turystycznej. W niniejszym opracowaniu starano się wybierać wyłącznie walory i atrakcje tematycznie nawiązujące do produktów kluczowych i znajdujące się w tej samej gminie. Należy jednak pamiętać, że interesujące obiekty czy ciekawe wydarzenia zlokalizowane w sąsiednich gminach również można wykorzystać dla podnoszenia własnej atrakcyjności turystycznej.

DZIEŃ 1: BAROKOWY BOF

BAROKOWY BIAŁYSTOK

Produkt kluczowy:
zespół pałacowo-parkowy Branickich

Produkty tematyczne:

- szlak rodu Branickich
- pałacyk gościnny Branickich

Dodatkowe usługi

- przewodnik
- gastronomia
- nocleg
- transport
- sprzedaż pamiątek

DWORSKA CHOROSZCZ

Produkt kluczowy:
zwiedzanie zespołu pałacowo-parkowego Branickich

Produkty tematyczne:

- folwark hrabiny De Moni

Dodatkowe usługi

- przewodnik
- gastronomia
- nocleg
- transport
- sprzedaż pamiątek

DZIEŃ 2: DOMY i DWORY

KOLEJARSKIE ŁAPY

Produkt kluczowy:
osiedle kolejarskie Łapy Osse

Produkty tematyczne:

- osiedle kolejarskie Wygwizdowo
- dom Etkunów

Dodatkowe usługi

- przewodnik
- gastronomia
- nocleg
- transport
- sprzedaż pamiątek

**MYŚLIWSKA
TUROŚŃ**

Produkt kluczowy:
dwór myśliwski

Produkty tematyczne:

- pozostałości parku i folwarku z początku XIX w. w Markowszczyźnie

**Dodatkowe
usługi**

- przewodnik
- gastronomia
- nocleg
- transport
- sprzedaż pamiątek

**NADNARWIAŃSKIE
WOJSZKI**

Produkt kluczowy:
drewniana zabudowa wiejska w Wojszkach

Produkty tematyczne:

- wsie nadnarwiańskie (Czerewki, Kożany, Zajączki)

**Dodatkowe
usługi**

- przewodnik
- gastronomia
- nocleg
- transport
- sprzedaż pamiątek

**MOZAIKA
KULTUR**

Produkt kluczowy:
zabytkowy układ urbanistyczny miasta Zabłudów

Produkty tematyczne:

- park zamkowy w Zabłudowie
- park dworski na Białostoczku
- park dworski w Krasnem
- park dworski w Bogdańcu

**Dodatkowe
usługi**

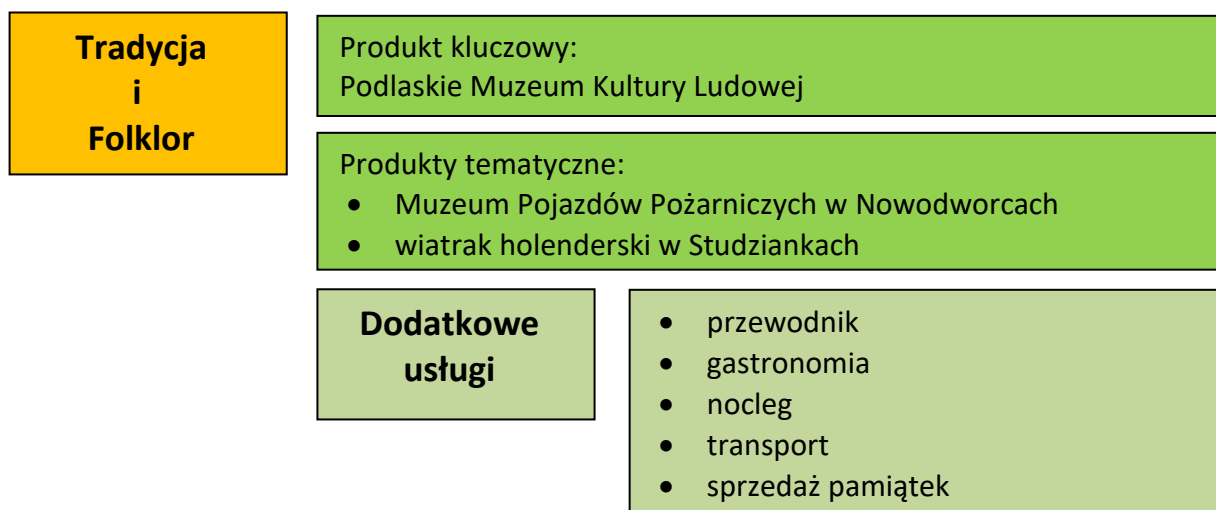
- przewodnik
- gastronomia
- nocleg
- transport
- sprzedaż pamiątek

FABRYKANCKI SUPRAŚL	Produkt kluczowy: Domy Tkaczy	
	Produkty tematyczne: <ul style="list-style-type: none"> • Pałac Buchholtzów • Dom Kleina • Biały Dworek • Ratusz Miejski • kaplice rodzinne Zachertów i Buchholtzów 	
	Dodatkowe usługi	<ul style="list-style-type: none"> • przewodnik • gastronomia • nocleg • transport • sprzedaż pamiątek

DZIEŃ 3: RZEMIOSŁO

KOPALNIE KRZEMIENIA	Produkt kluczowy: kopalnie krzemienia	
	Produkty tematyczne: <ul style="list-style-type: none"> • rezerwat leśno-archeologiczny „Krzemianka” 	
	Dodatkowe usługi	<ul style="list-style-type: none"> • przewodnik • gastronomia • nocleg • transport • sprzedaż pamiątek

RZECZPOSPOLITA RZEMIEŚLNICZA	Produkt kluczowy: Centrum Rękodzieła Ludowego w Niemczynie	
	Produkty tematyczne: <ul style="list-style-type: none"> • pracownia garncarska w Czarnej Wsi Kościelnej • kuźnia w Czarnej Wsi Kościelnej • pracownia łyżkarska w Zamczysku 	
	Dodatkowe usługi	<ul style="list-style-type: none"> • przewodnik • gastronomia • nocleg • transport • sprzedaż pamiątek



Podsumowanie

Istnienie i funkcjonowanie produktu wizerunkowego oznacza dla uczestników rynku możliwość uzyskiwania określonych korzyści. Silny wizerunek dostarcza nabywcom:

- odpowiednich informacji o nabywanych produktach;
- pewności w podejmowanych decyzjach dotyczących zakupów;
- satysfakcji z posiadania i użytkowania produktu.

Obszary turystyczne, w tym podmioty zajmujące się obsługą ruchu turystycznego, operujące na rynku produktem wizerunkowym również uzyskują korzyści:

- spójność wizerunkową;
- naturalny obszar rozwijania współpracy międzygminnej;
- większą efektywność i skuteczność działań marketingowych;
- lojalność nabywców wobec przedsiębiorstwa/podmiotu oferującego produkt;
- łatwiejsze rozszerzanie oferty;
- aktywizację pośredników;
- przewagę konkurencyjną.

Przytaczane korzyści to jeden z elementów uzasadniających potrzebę budowania produktu wizerunkowego dla Białostockiego Obszaru Funkcjonalnego. Kształtowanie oferty w kierunku budowy jednego produktu wizerunkowego (a nie 10 osobnych produktów kluczowych) służy przede wszystkim:

- lepszej identyfikacji obszaru;
- lepszemu wyróżnieniu spośród konkurencyjnych podmiotów prowadzących działalność turystyczną.

Chcąc wyróżnić się spośród konkurencji należy przede wszystkim powiązać produkt z klientem. Należy tak dobrać cechy produktu i tak ułożyć treść przekazu reklamowego, aby przyciągnąć uwagę turysty i wzbudzić jego zainteresowanie skorzystaniem z tej usługi, lub przyjazdem do tego miejsca;

- spójności działań podejmowanych przez samorządy w obszarze turystyki;
- budowaniu tożsamości obszaru;
- aktywizacji społecznej.